

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การสื่อสารของชุมชนบ้านครัวในการสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชน ในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจายการจราจร” ผู้วิจัยใช้แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นกรอบในการศึกษาวิจัยดังนี้

1. แนวคิดเรื่องการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication)
2. แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชน
 - คุณลักษณะของการสื่อสารชุมชน (Community Communication)
 - การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)
 - การสื่อสารภายในชุมชนกับความรู้สึกผูกพันของคนในชุมชนที่มีต่อชุมชน
 - แนวคิดปฏิบัติการทางการสื่อสาร (Communicative action) ของ Juergen Habermas
3. แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม
4. แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำและบทบาทของผู้นำ
5. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
6. แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างกลุ่มและเครือข่ายการพัฒนา
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดการสื่อสารระหว่างบุคคล

อิรันทน์ อันวาศิรวงศ์ (2526 : 8) ให้แนวความหมายของคำว่า การสื่อสาร ไว้ 6 นัยด้วยกันคือ

1. การสื่อสารเป็นกระบวนการที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา
2. เป็นกระบวนการที่ย้อนกลับไม่ได้ เนื่องจากเป็นกระบวนการที่เคลื่อนไปข้างหน้าจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง ในระหว่างการสื่อสารเนื้อความและความหมายก็จะกว้างขึ้นเรื่อย ๆ ไม่หยุดยั้ง
3. เป็นกระบวนการที่มีการเคลื่อนไหวในความคิดอยู่ตลอดเวลาและจะต้องเอาประสบการณ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย และมีการเชื่อมโยงกับกระบวนการทางจิตวิทยา
4. เป็นกระบวนการที่จะต้องมีการปฏิสัมพันธ์ เป็นการนำเอาประสบการณ์มารวมกัน การส่งและแปลความหมายไม่อาจสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นได้ถ้าไม่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายในและภายนอกของแต่ละบุคคล ปฏิสัมพันธ์เป็นสิ่งที่มิอิทธิพลต่อการตีความ โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทได้แก่

4.1 ปฏิสัมพันธ์ภายในบุคคล (Intrapersonal Interaction) เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายนอกกับภายในของแต่ละบุคคลเฉพาะตัว เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเสริมสร้างประสบการณ์ บุคคลจะตีความสิ่งรอบตัวที่เกิดขึ้นเหมือนหรือแตกต่างไปจากบุคคลอื่น เนื่องมาจากปฏิสัมพันธ์ในตัวบุคคล

4.2 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Interpersonal Interaction) เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล 2 คนหรือมากกว่านั้น เป็นกระบวนการที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น เพราะแต่ละคนย่อมต้องมีการปรับปฏิสัมพันธ์ภายในตัวบุคคลของตนให้สามารถสื่อสารกับบุคคลอื่นได้เป็นอย่างดี โดยแบ่งเป็น

- การสื่อสารที่แสดงออกถึงพฤติกรรมของบุคคล เรียกว่า "การสื่อสารเชิงวัจนะ" (Verbal Communication)
- การสื่อสารที่ไม่ใช้ถ้อยคำ เรียกว่า "การสื่อสารเชิงอวัจนะ" (Non-Verbal Communication)

5. เป็นกระบวนการที่จะต้องมีการรับรู้ ความหมายของการสื่อสารจึงต้องประกอบด้วยคุณลักษณะทางกายภาพมากมายและหมายรวมถึงวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ

การศึกษาพฤติกรรมการสื่อสารต้องมีความเข้าใจในระบบพื้นฐานของการสื่อสารซึ่งแต่ละบุคคลจะมีระบบและถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารความต้องการที่จะมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นนี้เป็นที่มาของการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยแต่ละคนมีความแตกต่างกันออกไป บางครั้งการสื่อสารที่อาศัยโครงสร้างของกลุ่มนี้เรียกว่า การสื่อสารกลุ่มย่อย (Small Group Communication) ซึ่งต้องมีการสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นพื้นฐานของการมีปฏิสัมพันธ์ต่าง ๆ

ในสังคมประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทั้งทางตรงและทางอ้อม จะเห็นได้ว่า การสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นพื้นฐานของการสื่อสารและระบบการสื่อสารของแต่ละบุคคล ยังเป็นศูนย์กลางของการสื่อสารซึ่งเป็นผลมาจากความคิดเห็นของแต่ละบุคคล ความเกี่ยวพันของบุคคล กลุ่ม และสังคม

ความหมายของการสื่อสารระหว่างบุคคล

พัชนี เที่ยจรรยา และคณะ (2534) กล่าวว่า “การสื่อสารระหว่างบุคคล คือ การสื่อสารโดยตรงระหว่างคนสองคนหรือมากกว่าสอง ในระยะห่างทางกายภาพพอที่จะเลือกใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้า (หู ตา จมูก ลิ้น ผิวกาย) และปฏิริยาตอบสนองแบบปัจจุบันทันที

ถิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์ (2526) กล่าวว่า “การสื่อสารระหว่างบุคคล หมายถึง การถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความรู้สึก และความต้องการของผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร และเกิดปฏิริยาตอบสนอง โดยปกติแล้วจะเป็นการสื่อสารโดยการพูดที่ผู้พูดและผู้ฟังปรากฏตัวต่อหน้ากัน (Face-to-face Communication) และเป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication)

Hartley (1993) ได้แสดงถึงองค์ประกอบของความหมายของการสื่อสารระหว่างบุคคลว่ามีความเกี่ยวข้องกับสิ่งต่อไปนี้ คือ

1. การพบปะกันแบบต่อหน้า (Face-to-face Meeting) การสื่อสารระหว่างบุคคลเกี่ยวข้องกับ การพบกันแบบปรากฏตัวต่อหน้ากันระหว่างคนสองคน
2. บทบาท (Roles) การสื่อสารระหว่างบุคคล เกี่ยวข้องกับคนสองคนในบทบาทและความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน
3. สองทิศทาง (Two-way) การสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นการสื่อสารแบบสองทิศทาง

4. ความหมาย (Meaning) การสื่อสารระหว่างบุคคล ไม่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนตัวสาร (Messages) แต่จะเกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ (Creation) และการแลกเปลี่ยนความหมายมากกว่า (Meaning)

5. ความตั้งใจ (Intention) การสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดของความตั้งใจในการสื่อสาร

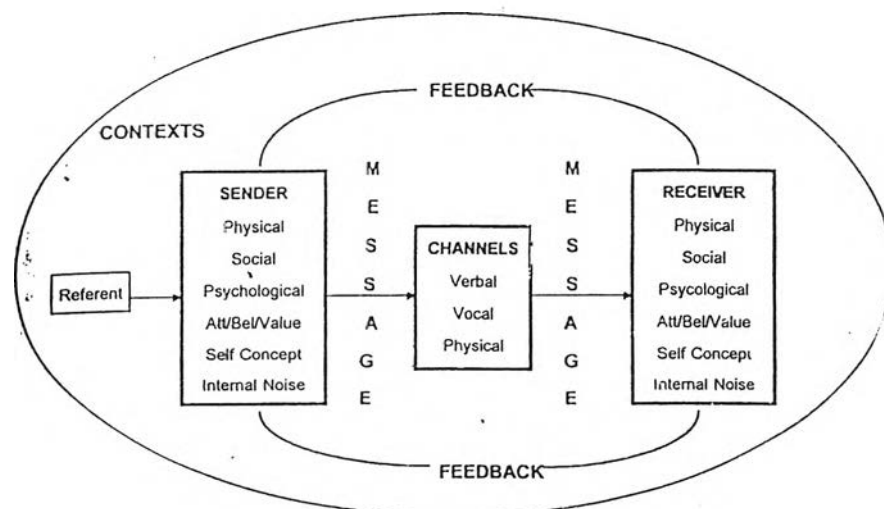
6. กระบวนการ (Process) การสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปมากกว่าเป็นเฉพาะเหตุการณ์

7. เวลา (Time) การสื่อสารระหว่างบุคคลอยู่บนพื้นฐานของช่วงเวลา

กระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคล

ดิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์ (2526) กล่าวว่า "การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และพัฒนาไปในรูปแบบต่าง ๆ ไม่จบสิ้น ในกระบวนการสื่อสารมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการคือ ช่องทาง (Channel) การตอบสนองกลับ (Feedback) และสิ่งรบกวน (Noise)"

Donaldson และ Kurtz (1997) ได้เสนอกระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งให้เน้นถึงธรรมชาติในการติดต่อสื่อสารแบบต่อหน้า (Face-to-face Communication) และให้ความสำคัญกับการตอบสนองกลับ (Feedback) เป็นการแสดงให้เห็นถึงตัวแปรต่าง ๆ ที่มีผลต่อการสื่อสารและผลของการสื่อสาร รวมทั้งเน้นถึงความสำคัญของสารที่ผู้รับสารได้รับมากกว่าสารที่ผู้ส่งสารส่งไป ซึ่งได้แสดงรายละเอียดที่อธิบายตัวแปรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับลักษณะของผู้ส่งสารและผู้รับสาร ดังแบบจำลองที่ 1 และคำอธิบายต่อไปนี้

แบบจำลองที่ 1 แสดงกระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคลของ Donaldson และ Kurtz (1997)

คำอธิบายภาพ

1. ลักษณะทางกายภาพของผู้ส่งสารและผู้รับสาร (Physical image) ได้แก่ อายุ เพศ เชื้อชาติ พฤติกรรม การแสดงออก การแต่งกาย ฯลฯ
2. ลักษณะทางสังคมและจิตวิทยาของผู้ส่งสารและผู้รับสาร (Social and Psychological attributes) ซึ่งได้แก่

บุคลิกภาพ (Personality)

- เปิดเผยหรือปิดบัง (Openness / Closeness)
- ความเชื่อ (Trust)
- ประนีประนอม (Conformity)
- อ่อนโยน (Sensitivity)
- น่าสนใจ (Interests)
- ต่อสู้กับอุปสรรค (Persistence against opposition)
- ความสามารถในการปรับใช้ (Adaptability)

ประสบการณ์ (Experiences)

- ภูมิหลังทางวัฒนธรรม (Cultural background)
- การศึกษา (Education)
- อาชีพ (Occupation)
- สถานภาพทางเศรษฐกิจ (Economic status)
- อำนาจที่เป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการ (Formal and informal power)
- ทักษะในการสื่อสาร (Communication skills)
- ความพร้อมในการเรียนรู้ (Readiness to learn)
- ความสัมพันธ์ (Relationships)

3. ทศนคติ ความเชื่อและค่านิยม (Attitudes, Beliefs and Values) ได้แก่

- ความคาดหวัง (Expectations)
- อคติของแหล่งสารที่มีต่อตัวสารและต่อบุคคลอื่น
(Biases of source toward message and other)

- ความเต็มใจ ความปรารถนาในการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น
(Willingness to interact)

4. แนวคิดต่อตนเอง (Self-concept) ได้แก่ มุมมองหรือทัศนคติที่มีต่อตนเอง โดยอาศัยองค์ประกอบดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อ 1, 2 และ 3

5. สิ่งรบกวนภายใน (Internal noise) เช่น ปัญหาสุขภาพทั้งทางกายและใจ ความหิว ความวิตกกังวล ความสะอวดสบาย เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังได้แสดงตัวอย่างบริบททางกายภาพและทางสังคม และรายละเอียดของช่องทางในการสื่อสารระหว่างบุคคล ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ได้แก่

1. รูปแบบทางสังคม (Social Setting)

- เหตุผลในการปฏิสัมพันธ์ (Reason for the interaction)
- ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร (Role relationship between sender and receiver)
- กฎเกณฑ์ของความสัมพันธ์ (Rules of the relationship)
- บริบททางวัฒนธรรม (Cultural context)

2. รูปแบบทางกายภาพ (Physical Setting)

- สถานที่ (Location)
- เวลา (Time)
- ช่องว่าง (Space)
- ความใกล้ชิด (Proximity)
- ระดับของสิ่งรบกวน (Noise level)

3. ช่องทางในการติดต่อปฏิสัมพันธ์ (Channels of Interactive Communication) ได้แก่

- ภาษาพูด (Verbal stimuli)
- ภาษาท่าทาง (Physical stimuli)
- เสียง (Vocal stimuli)

ปัจจัยกำหนดความดึงดูดใจในการสื่อสารระหว่างบุคคล

บุษบา สุธีธร (2533) กล่าวถึง การศึกษาวิจัยที่พบว่า คนส่วนใหญ่จะทำการสื่อสารระหว่างบุคคลกับคนอื่น ๆ มากน้อยเพียงใด ขึ้นกับปัจจัยสำคัญ 5 ประการคือ

1. ลักษณะดึงดูดใจของคู่สื่อสาร (Attractiveness) ได้แก่

1.1 ลักษณะดึงดูดใจในรูปร่างหน้าตา มนุษย์เรียนรู้ลักษณะด้านร่างกายที่สวยงามหรือซีริว รูปร่างที่ได้สัดส่วนหรืออ่อนโยนไปหมดไป จากประสบการณ์ให้คุณค่าในสิ่งต่าง ๆ ของตน การเรียนรู้ทำให้บุคคลกำหนดความชอบในสิ่งต่าง ๆ ตามลักษณะที่สังคมและยุคสมัยที่ตนอยู่

1.2 ความดึงดูดใจในบุคลิกภาพ บุคลิกภาพที่มีลักษณะดึงดูดใจของแต่ละคนก็แตกต่างกันไป เช่นเดียวกับรูปร่างหน้าตา

2. ความใกล้ชิดของคู่สื่อสาร (Proximity)

มนุษย์มีธรรมชาติที่จะสื่อสารกับคนที่ใกล้ชิด เพราะเมื่อใกล้ชิดสิ่งใดแล้ว ก็มักจะเอาความรู้สึกของตนเข้าไปผูกพัน และมักมีทัศนคติที่ดีกับคนที่ตนได้ใกล้ชิดด้วย ความใกล้ชิดทำให้บุคคลมีการปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้น รู้จักกันมากขึ้น เป็นผลให้เกิดความรู้สึกที่ดีต่อกัน มีความไว้วางใจในการสื่อสารกัน ยกเว้นบุคคลที่มีความเกลียดชังกัน เป็นศัตรูต่อกัน ความใกล้ชิดก็จะไม่ทำให้เกิดความต้องการที่จะสื่อสาร

3. การให้แรงเสริมแก่คู่สื่อสาร (Reinforcement)

บุคคลนั้นมีแนวโน้มที่จะสื่อสารกับคนที่ให้สิ่งที่ทำให้คนพอใจ นั่นคือ การให้แรงเสริมแก่ตน แรงเสริมนั้นอาจเป็นวัตถุสิ่งของหรือตัวเสริมแรงทางสังคม เช่น การพูดจากไพเราะ การยกย่องชมเชย แต่จะต้องมีลักษณะของความจริงใจโดยไม่มีผลประโยชน์แอบแฝง

4. ความคล้ายคลึงกันของคู่สื่อสาร (Similarity)

โดยทั่วไปเรามักจะพูดคุยสื่อสารกับคนที่มีความคล้ายคลึงกัน ๗ กับตน ซึ่งความคล้ายคลึงกันนี้ หมายถึง ความคล้ายคลึงกันทางกายภาพ เช่น สีผิว หน้าตา บุคลิกภาพ รวมไปถึงความคล้ายคลึงกันทางจิตใจ ได้แก่ ความชอบ ทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ ทั้งนี้เพราะความคล้ายคลึงกันจะทำให้คู่สื่อสารสามารถเข้าถึงกันและกันในการสื่อสารมากขึ้นสามารถคาดทำนายความคิด ความรู้สึกของคู่สื่อสารได้มากขึ้น

5. การเสริมความแตกต่างของคู่สื่อสาร (Complementary)

บางครั้งคนเราในบางสถานการณ์ชอบที่จะสื่อสารกับคนที่มีลักษณะแตกต่างจากตนเอง เพราะสิ่งที่ต่างไปนั้นได้ตอบสนองความต้องการของตน เป็นส่วนทำให้ตนเองสมบูรณ์ขึ้น

สำหรับแนวคิดการสื่อสารระหว่างบุคคล ผู้วิจัยใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ของชาวชุมชนบ้านคร้วว่ามีลักษณะของการสื่อสารระหว่างบุคคลอย่างไร

แนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชน

Marc Nerfin (1977) นำเสนอคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ ของกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาซึ่งเรียกว่า Another Development ดังนี้

- (1) Need-oriented เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของประชาชนเป็นหลัก ความต้องการนี้รวมทั้งความต้องการด้านวัตถุและที่นอกเหนือจากวัตถุ (เช่น ความอบอุ่นในครอบครัว) โดยถือว่า นอกเหนือจากปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตแล้ว คนเรายังมีความต้องการความเป็นมนุษย์ที่ต้องการจะแสดงออก ต้องการความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ต้องการความเสมอภาค มีศักดิ์ศรี และเป็นผู้กำหนดชะตากรรมตนเอง
- (2) Endogenous เป็นการพัฒนาที่เกิดจากแกนกลางของแต่ละสังคมเกิดมาจากเอกลักษณ์ ค่านิยมและวิถีทัศน์ของสังคมนั้น ๆ มิใช่เป็นการพัฒนาที่นำเข้ามาจากสังคมนอื่น ๆ
- (3) Self-Reliance เป็นการพัฒนาที่พึ่งพาความแข็งแกร่งและอาศัยทรัพยากร ไม่ว่าจะป็น วัตถุ แรงงานบุคคล รวมทั้งภูมิปัญญา-วัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ คำว่า “การพึ่งพากัน” หมายถึง “การพึ่งพาแบบส่วนรวม” ที่ภาษาไทยเรียกว่า “พึ่งพาอาศัยกัน” (Collective self-reliance) ซึ่งเท่ากับเป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันด้วย ในทางปฏิบัติชุมชนแต่ละแห่งสามารถสร้างระบบการพึ่งพาอาศัยกันระดับชาติและระดับโลก แต่ทว่าต้องมีรากฐานปักหลักอยู่ที่ท้องถิ่นของตนเอง
- (4) Ecologically sound เป็นการพัฒนาที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุมีผล อย่างคำนึงถึงศักยภาพของชุมชนที่จะจัดการกับการพัฒนานั้น รวมทั้งต้องคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนยาวนานถึงคนรุ่นต่อไปด้วย เปิดโอกาสให้ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน การพัฒนาหรือการนำเอาเทคโนโลยีมาใช้ต้องดำเนินการอย่างระมัดระวังให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพสังคมและระดับวัฒนธรรมของท้องถิ่น

(5) Based on Structural Transformations เป้าหมายการพัฒนาต้องเน้นการพัฒนาที่ครอบคลุมมิติทุกด้านของสังคมไม่ว่าจะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การแบ่งพื้นที่ใช้สอยของสังคม รวมทั้งโครงสร้างอำนาจโดยการจัดระบบให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจ และสามารถดำเนินการบริหารจัดการได้ด้วยตนเอง (Self-management) ตัวอย่างเช่น แนวคิดเรื่องการให้ชุมชนจัดการบริหารทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง เป็นต้น

Somavia (1977, 1981) ได้ประมวลคำนิยามใหม่ของ “การสื่อสารอีกแบบหนึ่งที่ไม่เหมือนเดิม ควรมีลักษณะดังนี้

(1) การสื่อสารเป็นความต้องการอย่างหนึ่งของมนุษย์ (Communication is a human need)

การสื่อสารเป็นความต้องการที่จำเป็นอันขาดเสียมิได้ของบุคคลและสังคม และประชาชนจะต้องได้รับการตอบสนองของความต้องการนี้ สิทธิที่จะได้รับและได้ส่งข่าวสารข้อมูลจึงเป็นสิทธิพื้นฐานประการหนึ่งของมนุษย์ทุกคน

(2) การสื่อสารเป็นสิทธิอย่างหนึ่งของชุมชน (Communication is a delegated right)

สังคม/ชุมชนแต่ละแห่ง ต้องมีสิทธิในการจัดการระบบและงานด้านการสื่อสารภายในชุมชนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์ของชุมชน การจัดการสื่อสารของชุมชนแต่ละแห่งไม่จำเป็นต้องเหมือนกันจะเป็นรูปแบบใดก็ตาม จุดเน้นที่สำคัญที่สุดคือ การมีส่วนร่วม (Participation) และโอกาสเข้าถึง (Accessibility) การสื่อสารของชุมชน

(3) การสื่อสารเป็นโคมหน้าหนึ่งของกระบวนการศึกษา (Communication is a facet of education process)

สื่อมวลชนจะเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดที่ทำหน้าที่ให้การศึกษาและอบรมประชาชน อีกทั้งทำหน้าที่ตีความ โน้มน้าว ชี้แนะ และอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษา

(4) งานการสื่อสารต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิและหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ (Communication Task involves rights and obligations)

สื่อมีสิทธิให้บริการด้านข่าวสารต่าง ๆ ทางสังคม แต่การมีสิทธินั้นจะต้องควบคู่มา กับหน้าที่ความรับผิดชอบเสมอ การปฏิบัติงานของสื่อจึงต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตความรับผิดชอบด้านกฎหมายและกฎเกณฑ์ของสังคม

คุณลักษณะของการสื่อสารชุมชน (Community Communication)

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2543) กล่าวถึงคุณลักษณะของการสื่อสารชุมชน ดังนี้

1) เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way communication) ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสาร สามารถมีปฏิริยาโต้ตอบ (Interactivity) กันอยู่ตลอดเวลาทั้งในลักษณะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ ลักษณะการสื่อสารแบบสองทางทำให้สถานะของผู้ส่งและผู้รับไม่ตายตัว แต่จะมีการผลัดเปลี่ยนบทบาทอยู่ตลอดเวลา

2) ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of information) ในขณะที่กระบวนการสื่อสาร เพื่อการพัฒนาแบบกระแสหลักนั้น ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นไปอย่างจำกัดคือ มีการไหลจากเบื้องบน (เจ้าหน้าที่รัฐ) ไปสู่เบื้องล่าง (ประชาชน) เท่านั้น แต่การสื่อสารชุมชนนั้น การหลั่งไหลของข่าวสารจะมีทิศทางที่หลากหลายมาจากทุกทิศทุกทาง ทั้งจากบนลงล่าง (Top-down) แบบล่างสู่บน (Bottom-up) และแบบแนวนอน (Horizontal) ดังนั้น ข่าวสารจึงอาจจะไหลจากนักวางแผนพัฒนาไปสู่ชาวบ้าน จากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับสารในชนบท ในเวลาเดียวกันชาวบ้านอาจจะส่งข่าวสารขึ้นไปยังเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือมีการแลกเปลี่ยนติดต่อข่าวสารระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน

นอกจากจะใช้มิติ (dimension) เรื่องทิศทางเป็นเกณฑ์พิจารณาแล้ว ยังมีนักวิชาการบางท่าน เช่น Pavelka (1978) ใช้เกณฑ์นี้ทำให้มองเห็นทิศทางการไหลของข่าวสารใน 3 ทิศทางคือ การไหลของข่าวสารจากสื่อภายนอกเข้ามาสู่ชุมชน การใช้สื่อเพื่อส่งสารเรื่องราวของชุมชนออกไปยังบุคคลภายนอก และการใช้การสื่อสารเพื่อกระตุ้นให้เกิดการสื่อสารภายในชุมชนกันเอง เพื่อช่วยยกระดับความตระหนักเกี่ยวกับความต้องการและการแสดงออกซึ่งความเป็นตัวของตัวของชุมชน

3) เป้าหมายของการสื่อสารชุมชน (purpose) มีวิธีการและแง่มุมหลายแง่มุมที่จะกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารเพื่อชุมชน ตัวอย่างเช่น

(ก) การกำหนดเป้าหมายโดยใช้ระดับผู้เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์ การสื่อสารชุมชนจะมีเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ ดังนี้

- ระดับชุมชนมีเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน
- ระดับหน่วยงานนอกชุมชน เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับด้านการพัฒนาและการสื่อสาร
- ระดับสังคมส่วนรวม เป็นการสื่อสารที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับกว้าง

(ข) การกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องกับทิศทางภารกิจของข่าวสาร อาจกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารชุมชนได้เป็น 3 เป้าหมายย่อยคือ

(i) เพื่อทำการถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลและโน้มน้าวชักจูงใจ อันมักได้แก่ ทิศทางการไหลของข่าวสารจากบนลงล่าง (อย่างไรก็ตาม ทิศทางการไหลแบบอื่น ๆ ก็ใช้เป้าหมายนี้ได้เช่นกัน)

(ii) เพื่อเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน (Community self-expression) อันอาจหมายรวมถึงแต่การแสดงออกซึ่งความต้องการของชุมชนไปจนกระทั่งถึงการแสดงออกซึ่งสิทธิ ศักดิ์ศรี ภูมิปัญญาของชุมชนด้วย

(iii) เพื่อพัฒนาความเป็นตัวเองของบุคคล (Development of the individual's self) ในหน่วยที่เล็กลงกว่าชุมชน การสื่อสารชุมชนจะทำหน้าที่คล้าย ๆ เป็นเวทีแห่งการศึกษาเรียนรู้ที่ช่วยให้ศักยภาพของปัจเจกบุคคลได้พัฒนาสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

(4) เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นและดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน (Need-oriented) ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะของกระบวนการทัศน์การพัฒนาแนวใหม่

(5) หน้าที่ของการสื่อสาร Windahl และคณะ (1992) ระบุหน้าที่ของการสื่อสารชุมชนประกอบด้วย

(i) หน้าที่ในการแสดงออก (Expression function) บุคคลหรือกลุ่มสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมาเพื่อที่จะสร้างเอกลักษณ์ของตนเองได้

(ii) หน้าที่ทางสังคม (Social function) คือ การเข้าไปมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อสร้างความรู้สึกร่วมเป็นชุมชนเดียวกัน

(iii) หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร (Information function) ซึ่งเป็นหน้าที่พื้นฐานของการสื่อสารทั่วไป ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นไปอย่างรอบด้าน ผู้ร่วมกระบวนการสื่อสารทุกคนได้แลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้เพื่อยกระดับความเข้าใจ และความรู้ในเรื่องการสื่อสารและทักษะการถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมรวมการพัฒนาชุมชน

(iv) หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติการ (Control activation function) การสื่อสารจะเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลและชุมชนได้ เนื่องจากการสื่อสารชุมชนมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทางที่มีขั้นตอนปฏิกิริยาป้อนกลับ (feedback)

นอกจากนี้ Berrigan (1979) เพิ่มเติมคุณสมบัติบางประการของการสื่อสารชุมชนคือ

- 6) เน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชน
- 7) ต้องเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลาเพื่อค้นหาข่าวสารเพิ่มพูนความรู้หรือเพื่อความบันเทิง
- 8) เป็นสื่อที่ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม (Participate) ในหลาย ๆ บทบาท ไม่ว่าจะเป็นผู้วางแผนการใช้สื่อ ผู้ผลิต ผู้แสดง ฯลฯ
- 9) เป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชน มิใช่เพื่อชุมชน หมายความว่าตัวตนของชุมชนที่จะแสดงออกนั้น ต้องมาจากการกำหนดของชุมชนเอง มิใช่เป็นผู้อื่นมาทำให้ชุมชน
- 10) เป็นเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่งมาเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของคนทุกคน

นักวิชาการไทยได้รวบรวมคุณลักษณะสำคัญที่ครอบคลุมองค์ประกอบย่อยของการสื่อสาร ทั้ง 4 ลักษณะคือ S-M-C-R ว่าควรมีลักษณะต่อไปนี้คือ

- 1) ระดับความยาก-ง่ายของสื่อ ต้องเหมาะสมกับระดับและความสามารถในการรับสาร ของชาวบ้านโดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ ต้องคำนึงถึงความสามารถในการอ่านของชาวบ้าน
- 2) ประเภทของเนื้อหาของสื่อ ต้องเป็นเรื่องที่เน้นหนักไปในปัญหาเร่งด่วนหรือปัญหาใน ชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้น ๆ
- 3) กลุ่มเป้าหมาย สื่อแต่ละชนิดควรจัดทำขึ้นสำหรับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ
- 4) วิธีการนำเสนอ สื่อควรนำเสนอสิ่งที่เป็นปัญหา สภาพที่ก่อให้เกิดปัญหาแล้วเสนอแนะ หรือกระตุ้นให้ผู้รับสารช่วยกันคิดแก้ไขปัญหาดังกล่าว
- 5) ความเกี่ยวข้องกับเนื้อหา ควรเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ และชีวิตความเป็น อยู่ของชาวบ้าน
- 6) บทบาทของสื่อ ช่วยผลักดันให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ และมีการ ทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง
- 7) ความน่าสนใจ สื่อมีลักษณะง่ายแต่น่าสนใจและดึงดูดความสนใจ โดยอาศัยภาพและ เสียงเป็นตัวดึงดูดความน่าสนใจ
- 8) ความเกี่ยวข้องกับผู้รับ สื่อควรจะมีส่วนช่วยให้ผู้รับสารสามารถประเมินตนเองได้ เช่น หลังจากที่น่าเสนอปัญหาและสาเหตุของปัญหาแล้ว อาจมีส่วนของเนื้อหาที่เป็นการตั้งคำถามว่า ผู้รับสารเป็นส่วนใดของสาเหตุของปัญหา เป็นต้น

สำหรับแนวคิดคุณลักษณะของการสื่อสารชุมชนนี้ ผู้วิจัยจะใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ว่า การปฏิสัมพันธ์ของชาวชุมชนบ้านครัวที่เกิดขึ้นนั้นมีคุณลักษณะของการสื่อสารชุมชนหรือไม่ กลยุทธ์การสื่อสารของแกนนำชุมชนบ้านครัวในการจัดการปัญหา ในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้าง ถนนรวมและกระจายการจราจรเป็นไปในลักษณะใด

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

ในระดับชุมชน เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีดังต่อไปนี้

1. เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง
2. เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมและเพื่อให้เห็นคุณค่าความคิดและความเชื่อของเขา
3. เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของชุมชนที่คิดว่าตนเองไม่สามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ซับซ้อนได้ การเข้ามาร่วมฝึกฝนอบรมการผลิตสื่อจะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นว่า พวกเขาจะใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้หากเขามีโอกาส
4. เพื่อสร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน เพื่อเป็นช่องทางที่ชุมชนจะส่งข่าวสารออกไปจากจุดยืน มุมมอง และทัศนะของตนเอง
5. เพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึกถึงปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน
6. ผลจากการสื่อสารของชุมชนที่อาจจะเกิดขึ้นจากการริเริ่มของบางส่วนเดี่ยวของชุมชนหรือจากชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จะช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับทั้งชุมชนหรือชุมชนอื่น ๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เราต้องยอมรับว่า ผลจากการใช้กระบวนการพัฒนาแบบบนลงล่างนั้น ไม่เพียงแต่จะไม่ได้ผลตามที่คาดหวังเอาไว้เท่านั้น หากทว่ายังทิ้งร่องรอยแห่งความสูญเสียในเชิงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเอาไว้ด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านจะเกิดวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพา การรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก และไม่เชื่อมั่นว่าตนเองจะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยความสามารถของตนเอง
7. เนื่องจากเนื้อหาของสื่อสารชุมชนเน้นเรื่องราวที่มีสาระประโยชน์ต่อชีวิตของชุมชน ดังนั้นสื่อประเภทนี้จึงช่วยเพิ่มสัดส่วนของการสร้างสื่อที่มีสาระให้แก่ชุมชนให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เพื่อถ่วงดุลย์กับการสื่อสารที่มุ่งเน้นแต่ความบันเทิงและการหลีกเลี่ยงปัญหา (Escapist) ที่สื่อจากภายนอกอัดฉีดเข้าไปในชุมชน

การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร

การมีส่วนร่วมในการสื่อสารมีระดับต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไป ปัจจัยที่จะเข้ามามีส่วนกำหนดระดับความมากน้อยของการมีส่วนร่วมนั้นจะเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของการสื่อสารดังนี้

1. เป้าหมายของการสื่อสารได้กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับใด เช่น ในระดับเข้ามามีส่วนร่วมแสดง ระดับเป็นผู้รับสารที่คอยป้อนปฏิกริยาย้อนกลับ
2. ลักษณะสองทางและ Interactivity ของการสื่อสาร ยิ่งการสื่อสารที่เอื้ออำนวยให้มีลักษณะตอบโต้กันอยู่ตลอดเวลามากขึ้นเท่าใด โอกาสที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมก็ยิ่งจะมีมากขึ้นเท่านั้น
3. ใครคือผู้ส่งสาร ในชุมชนเองโอกาสที่คนส่วนใหญ่จะได้เข้ามาเป็นผู้ส่งสารมีมากน้อยและทั่วถึงหรือไม่ เมื่อเปรียบเทียบระหว่างนักสื่อสารมวลชนอาชีพ เจ้าหน้าที่รัฐ และชาวบ้าน สัดส่วนที่จะได้เป็นผู้ส่งสารเป็นอย่างไรบ้าง
4. ประเภทของเนื้อหาสาร เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนหรือเปล่า นอกจากนั้นวิธีการนำเสนอเนื้อหา หากมีลักษณะของการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกันและกัน (dialogue) แสวงหาความร่วมมือจากหลายฝ่าย (Collaboration) และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม (Group decision-making) ก็จะทำให้การมีส่วนร่วมมีโอกาสมากขึ้น
5. ประเภทของช่องทาง/สื่อ โดยหลักการทั่วไปแล้ว สื่อขนาดเล็ก เช่น สื่อเฉพาะกิจจะเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมได้มากกว่าสื่อมวลชน สื่อที่ชาวบ้านคุ้นเคย เช่น สื่อประเพณี ก็เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านเข้าร่วมได้ง่ายกว่าสื่อสมัยใหม่ที่แปลกหน้า อย่างไรก็ตาม มีข้อพึงตระหนักถึงคือ ความยากง่ายในการเข้ามีส่วนร่วมของสื่อประเภทต่าง ๆ และการค้นคิดสร้างสรรค์กิจกรรมและช่องทางแบบใหม่ที่จะเอื้ออำนวยความสะดวกในการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชน
6. ผู้รับสารและการมีปฏิกริยาป้อนกลับ (feedback) สำหรับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั้น จะมีความเชื่อพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับผู้รับสารที่แตกต่างไปจากการสื่อสารเพื่อการพัฒนากระแสหลักโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ กระบวนทัศน์ใหม่นี้จะเชื่อว่า ผู้รับสารนั้นมีใช้ผู้ที่วางเปล่าและไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับเนื้อหาสารที่จะสื่อไป หากแต่ความรู้ที่ผู้รับสารมีนั้น อาจจะเป็นความรู้คนละชุดที่แตกต่างจากที่ผู้ส่งคาดคิดเอาไว้ และนอกจากผู้รับสารจะมีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสารแล้ว วิธีการรับสารของประชาชนก็ได้เป็นไปอย่าง passive หากทว่าเป็นไปอย่าง active และประชาชนผู้รับสารมักจะมีปฏิกริยาป้อนกลับ (feedback) ทั้งแบบที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ ประจักษ์พยานที่เห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีที่เนื้อหาสารนั้นมีความผูกพันใกล้ชิดกับประชาชน ดังนั้น ไม่ว่าจะชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมกับการสื่อสารในระดับใดก็ตาม การจัดช่องทางสำหรับปฏิกริยาป้อนกลับก็เป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างขาดไม่ได้ของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ระดับการมีส่วนร่วม

เนื่องจากการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนนั้นกระทำได้ในหลายระดับ และได้มีนักวิชาการหลายท่านจัดแบ่งระดับการมีส่วนร่วมเอาไว้หลาย ๆ แบบ ในที่นี้จะขอจัดแบ่งระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนเอาไว้ 3 ระดับ โดยเรียงลำดับจากระดับที่น้อยที่สุดไปจนถึงมากที่สุดดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร / ผู้ใช้สาร (Audience / Receiver / User)
2. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง / ผู้ผลิต / ผู้ร่วมผลิต / ผู้ร่วมแสดง (Sender / Producer / Co-producer / performance)
3. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย (Policy Maker / Planner)

การมีส่วนร่วมในแต่ละระดับนี้จะเรียกร่องประเภทของกิจกรรมและเงื่อนไขต่าง ๆ แตกต่างกันดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร / ผู้ใช้สาร

เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับล่างที่สุด กล่าวคือ ในกระบวนการสื่อสารตั้งแต่ต้นยังอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร ไม่ว่าจะเป็นการเลือกประเด็นเนื้อหา การเลือกวิธีการนำเสนอไปจนกระทั่งการเลือกช่องทางสื่อที่จะใช้เผยแพร่ และผู้รับสารก็ยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตาม สิ่งนี้อาจจะเปลี่ยนแปลงไปสำหรับฐานะของผู้รับสารในการสื่อสารชุมชนแบบมีส่วนร่วมก็คือ

1.1 ต้องมีการขยายแนวคิดของผู้รับสารให้ตระหนักถึงสิทธิที่จะรู้ของตนเอง (right to know / right to be informed) และนอกจากนั้นสิทธินี้ยังขยายไปถึงสิทธิที่จะบอกเล่าข้อมูลข่าวสารของตนต่อสาธารณะด้วย (right to inform)

1.2 ต้องสร้างหลักประกันในการมีส่วนร่วมของผู้รับสารทั้งในช่วงขาเข้า (input) และช่วงขาออก (output) จะต้องมีการสำรวจว่า มีช่องทางข่าวสารอะไรบ้างสำหรับชุมชน โอกาสในการเข้าถึงเป็นอย่างไร เนื้อหาของข่าวสารนั้นเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือเปล่า และมีรูปแบบการนำเสนอในลักษณะอย่างไรในช่วงของการส่งข้อมูลจากชุมชนเช่นกัน

1.3 ปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสารก็คือ ช่องทางข่าวสาร (channel) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบางช่วงเวลาที่เป็นช่วงระยะเวลาสำคัญของชุมชนจะต้องมีการสำรวจว่ามีช่องทางอะไรบ้างที่ประชาชนในบริเวณดังกล่าว จะได้รับ-ส่งข่าวสารอย่างทั่วถึง ในกรณีเช่นนี้มาตรการการเพิ่มช่องทางการสื่อสาร (addition of channel) เป็นสิ่งที่จำเป็น

2. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง / ผู้ผลิต / ผู้ร่วมผลิต / ผู้ร่วมแสดง

เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นมาและจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ ๆ เพิ่มเติมหรือต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเก่า ๆ ที่มีอยู่ การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ร่วมผลิตนั้น แบ่งออกได้เป็นหลายขั้นตอนตามแนวคิดของการผลิตสื่อ

2.1 ขั้นก่อนการผลิต (Pre-production) อันได้แก่ ขั้นตอนการเตรียมการผลิตสื่อ กิจกรรมในขั้นตอนนี้จะประกอบด้วย การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมที่จะนำเสนอ การรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ การเขียนบทแบบต่าง ๆ การคัดเลือกนักแสดงและตัวแสดง ฯลฯ

2.2 ขั้นการผลิต (Production stage) ได้แก่ ขั้นตอนของการลงมือผลิต เช่น การเข้าห้องจัดรายการในกรณีของวิทยุ การลงมือถ่ายทำในกรณีของวิดีโอ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ ฯลฯ

2.3 ขั้นหลังการผลิต (Post-production stage) ได้แก่ ขั้นตอนหลังการถ่ายทำเสร็จแล้ว ก็ต้องมีการตัดต่อ การอัดเสียงประกอบ การเพิ่มเติมด้านเทคนิคต่าง ๆ

ชุมชนอาจจะเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง ซึ่งแต่ละขั้นตอนจะต้องมีการสร้างเงื่อนไขใหม่ ๆ อย่างไรก็ตาม จะเป็นการดีที่ยังจะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุด ในลักษณะการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ

3. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย

การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบายนั้น ถือว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม และดังที่ได้สังเกตเห็นว่า ยิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมาเท่าใด สัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมได้ก็จะเล็กลง กล่าวคือ ในระดับของผู้รับสารคนในชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ แต่เมื่อมาถึงขั้นการผลิตก็อาจจะมีการแบ่งกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมจนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้ายคือ ระดับการวางแผนและนโยบายนี้ ก็คงมีตัวแทนบางคนเท่านั้นจากชุมชนที่จะเข้ามาดำเนินการกิจกรรมในระดับนี้

การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบายการใช้สื่อของชุมชนนั้น หมายถึง การวางแผนและนโยบายดำเนินการใช้สื่อที่รวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของชุมชน กล่าวในระดับกว้างอาจหมายถึง การวางแผนและกำหนดนโยบายของการสื่อสารทุกประเภทที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นสื่อประเภทใด เช่น สื่อมวลชน สื่อเฉพาะกิจ สื่อประเพณี รวมทั้งสื่อบุคคล การวางแผนนั้นจะเป็นการสร้างเชื่อมโยงระหว่างสื่อแต่ละประเภทเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการใช้ ส่วนระดับแคบลงมาอาจหมายถึง การมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนและนโยบายของสื่อบางประเภทที่จะเข้ามาในชุมชน กล่าวคือ เป็นการรับผิดชอบร่วมกัน ชุมชนเองก็ต้องรับผิดชอบการดำเนินงานของสื่อ ซึ่งรวมทั้งด้านงบประมาณ อุปกรณ์ บุคลากร ฯลฯ ส่วนสื่อนั้นก็ต้องตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน

สำหรับแนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะใช้กรอบในการวิเคราะห์ว่าการสื่อสารของชาวชุมชนบ้านคว่ำที่แสดงออกถึงความรู้สึกผูกพันกับชุมชน ความรู้สึกติดดิน และการผสมผสานความร่วมมือนั้นมีลักษณะอย่างไร นอกจากนี้ ยังใช้แนวคิดคุณลักษณะของการสื่อสารเพื่อชุมชน และการมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร ระดับการมีส่วนร่วม เป็นกรอบในการศึกษาวิจัยกลยุทธ์การสื่อสารของแกนนำชุมชนบ้านคว่ำในการจัดการปัญหาภายในชุมชนในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจายการจราจร

การสื่อสารภายในชุมชนกับการพัฒนาชุมชน

การสื่อสารภายในชุมชน ในฐานะที่เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนพลังภายในชุมชนให้คงความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งไว้ได้ ในการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ซึ่งเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการพัฒนาชุมชนจึงผูกโยงกับกลไกกระบวนการสื่อสารภายในชุมชนที่ไม่อาจแยกจากกันได้ นอกจากนี้ปฏิบัติการทางการสื่อสารระหว่างคนภายในชุมชน (communication practices) ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาการเปลี่ยนแปลงที่ดีกว่าเดิมของชุมชน อันประกอบด้วยแนวคิด 2 แนวคิดคือ

1) การสร้างความหมายของชุมชน (meaning – making)

Davis และ Jasinski (1993) อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กัมภัย และปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล, 2543) อาศัยแนวทางการศึกษา “กลุ่ม” (group approach) เพื่อนิยามคำว่า “meaning making” ว่าได้แก่ เป้าหมายร่วม (common goals) ของชุมชนที่สังเกตได้จากการกระทำกิจกรรม 4 ลักษณะคือ

- ก. การสร้างวิสัยทัศน์ร่วม (shared vision)
- ข. การร่างการรับรู้สาธารณะ (shape public perception)
- ค. การจัดการทรัพยากร (manage material resources)
- ง. การสร้างกฎเกณฑ์ที่ชอบธรรม (establish legitimacy)

2) การสร้างกรอบความเข้าใจใหม่ (reframing)

การสร้างกรอบความเข้าใจหรือความคิดใหม่ของคนภายในชุมชนที่มีต่อสังคมและอัตลักษณ์ของชุมชนเองเมื่อต้องการเปลี่ยนแปลงผลพวงจากสิ่งเร้าต่าง ๆ ที่ชุมชนกำลังประสบอยู่ โดยผ่านปฏิบัติการทางภาษาที่มีลักษณะเป็น “พลวัต” (dynamic)

Juergen Habermas (1984, อ้างถึงแล้ว) นักคิดชาวเยอรมัน อธิบายคำว่า ปฏิบัติการทางการสื่อสาร (Communicative Action) ต่างไปจาก Davis และ Jasinski โดยสรุปว่า ปฏิบัติการทางการสื่อสาร เป็นหัวใจของการสร้างพันธะทางสังคม (Social bonds) ที่จะนำไปสู่การกระทำร่วมกันภายในกลุ่ม / ชุมชน (collective action) การสื่อสารเป็นเสมือนสายใยซึ่งยึดโยงความเข้าใจและทัศนะร่วมกันของสมาชิกในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยยึดเอาผลประโยชน์และความสนใจส่วนตัวเป็นหลักและประสานการทำงานกับคนอื่น ๆ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันของทั้งชุมชน แนวคิดดังกล่าว สามารถนำไปสู่การกำหนดกลยุทธ์การสร้างชุมชนที่แตกสลายให้กลับเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้อีกครั้ง โดยการสร้าง communicative action ขึ้นภายในชุมชน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยคนนอก (outsider) และคนใน (insider) อาจให้ผลในแง่ “ความแรง” ที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ระดับปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นหน่วยย่อยที่สุดที่ประกอบขึ้นเป็นกลุ่ม / ชุมชน ประเด็นที่น่าศึกษาคือ ที่มาของความรู้สึกผูกพันจนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนของปัจเจกบุคคล (individual's ties) ที่สามารถพัฒนาสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็ง

การสื่อสารภายในชุมชนความรู้สึกผูกพันของคนในชุมชนที่มีต่อชุมชน

ตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานของทฤษฎีสังคมวิทยา ได้มีการเน้นย้ำความสำคัญของการสื่อสารที่มีต่อความรู้สึกผูกพันของคนที่มีต่อชุมชน (individual's ties) มีตัวแปรต้นที่สำคัญคือ การสื่อสาร 2 ลักษณะ ได้แก่

- 1) การสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งเป็นการแสดงออกหรือการกระทำตามแนวคิด “communicative action” ของ Habermas
- 2) การเปิดรับสื่อมวลชนท้องถิ่นของชุมชน (local mass media)

Bellah และคณะ (1985, อ้างถึงแล้ว) ได้อธิบายเรื่องความจำเป็นของการรวมกลุ่มในหนังสือชื่อ “Habit of the heart” โดยให้เหตุผลว่า เพราะความสุข (satisfaction) นั้น การสอดประสาน (involvement) / บูรณาการการกระทำร่วมกัน (integration) เป็นสิ่งจำเป็น ความสุขเกิดจากการที่เราได้กระทำให้กับชีวิตของผู้อื่นที่เราจำเป็นต้อง “care” ความรู้สึกนี้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการกระทำในกิจวัตรประจำวันที่ถูกทอดสลายไปความสัมพันธ์ของคนในชุมชน / สังคม โดยที่เราไม่ค่อยรู้สึกตัว จุดนี้เองทำให้การสื่อสารระหว่างบุคคลเข้ามามีบทบาทและโดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ในการเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลเข้ากับสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชนรวมทั้งสังคมรอบข้าง

นักคิดสำนัก “Chicago School of Sociology” เช่น Park, Burgess และ Mackenzie มองชีวิตสังคมว่าดำเนินไปโดยอาศัยศักยภาพของระบบการสื่อสารและการถ่ายทอดเชื่อมโยงรวมทั้งการจัดการทรัพยากร ดังนั้น สำหรับผู้คนที่อยู่ร่วมกันจำนวนมาก การสื่อสารมวลชนจึงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมต่อปัจเจกบุคคลเข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคม (social milieu) งานวิจัยที่อาศัยแนวคิดดังกล่าวเป็นฐานพบสิ่งหนึ่งที่ตรงกันคือ การอ่านหนังสือพิมพ์ (newspaper reading) สัมพันธ์กับพันธะ (ties) ที่มีต่อชุมชนทั้งในเชิงอารมณ์ความรู้สึก (affective) ความนึกคิด (cognitive) และพฤติกรรม (action) อย่างมีนัยยะสำคัญเช่น งานของ Jonowitz ที่พบว่า คนในชุมชนจะอ่านหนังสือพิมพ์ของชุมชนในกรณี (1) อยู่ในชุมชนมาค่อนข้างนาน (2) กระตือรือร้นเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนสม่ำเสมอ (3) รู้สึกติดถิ่น (attachment) หรือ “identity” ตัวเองว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนท้องถิ่น / เป็นคนท้องถิ่น และ (4) ความรู้สึกที่ติดถิ่นดังกล่าวจะเป็นปัจจัยให้เกิดความสนใจต่อข่าวประเภทต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งข่าวที่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ข่าวซุบซิบ และการรวมตัวกันของคนในท้องถิ่น / ชุมชน เพื่อจัดการกับปัญหาคุกคาม

งานวิจัยของ Rothenbukler, Mullen, DeLawrell และ Ryn (1996, อ้างถึงแล้ว) ได้พยายามหาข้อสรุปอีกครั้งว่า แบบจำลองใดที่น่าจะถูกต้องและน่าเชื่อถือกว่า โดยสิ่งแรกที่คณะวิจัยได้พยายามทำคือ การแยก “พันธะที่มีต่อชุมชน” (ties) ออกเป็นสองประเภทคือ

1) การติดถิ่น / ติดในแง่ความรู้สึก (affective community attachment) หมายถึง การเลือกให้ตัวเองเป็นสิ่งเดียวกับชุมชน (identification) นั้น แสดงนัยของการรู้สึกว่าเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของชุมชน กล่าวคือ รู้สึกว่าชุมชนและตัวเองเป็นเจ้าของซึ่งกันและกัน ความรู้สึกดังกล่าวมักจะถูกประเมินในทางบวกคือ คนในชุมชนรู้สึกมีความสุขและภาคภูมิใจที่ได้เป็นเจ้าของชุมชน

งานวิจัยก่อนหน้านี้อย่างพบว่า ความรู้สึกติดถิ่นนี้สัมพันธ์กับการใช้สื่อหนังสือพิมพ์ของท้องถิ่น การชมข่าวโทรทัศน์ของท้องถิ่น อายุ ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในชุมชน จำนวนบุตรหลาน และระดับความเข้มข้นของการมีกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่ทำในท้องถิ่นของสมาชิกชุมชน

2) การเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนในเชิงรุก (active community involvement) คือส่วนผสมของการคิดกับการลงมือกระทำ (cognitive and active interaction) ของคน (self) ที่ไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชน คำว่า "การมีส่วนร่วม" (involvement) แสดงนัยว่า คนในชุมชนคิดถึงเรื่องของชุมชน คอยติดตามความคืบหน้าจากข่าวคราวอยู่เสมอ ๆ มีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในชุมชน ในประเด็นปัญหาของชุมชน ทำงานแก้ไขปัญหาของชุมชนและเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

งานวิจัยก่อนหน้านี้อย่างแสดงให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมกับชุมชนสัมพันธ์กับการใช้สื่อหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น การชมข่าวโทรทัศน์ของท้องถิ่น อายุ การศึกษา จำนวนบุตรหลาน การทำกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น และความยาวนานของการอยู่อาศัยในชุมชน

นอกจาก Rothenbukler และคณะจะนิยามคำว่า "ties" "attachment" และ "involvement" อย่างชัดเจน รวมทั้งระบุตัวแปรอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับแนวคิดหลักทั้ง 3 แล้ว คณะวิจัยได้เสนอด้วยว่า ตัวแปรเรื่องความหนาแน่นของประชากร (population density) ถือเป็นหัวใจของแนวทางการศึกษาที่เชื่อว่า ชุมชนนั้นถูกคุกคามโดยโครงสร้างของสังคมสมัยใหม่ เหตุผลก็เพราะว่า ความหนาแน่นของชุมชนย่อมหมายถึง ความชำนาญเฉพาะด้าน (specialization) และความหลากหลาย แยกต่าง (diversification) ของปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นข้อจำกัดต่อการเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน กล่าวให้กระชับขึ้นก็คือ ยิ่งมากยิ่งต่างยิ่งแปลกแยก ยิ่งน้อยยิ่งเหมือนยิ่งรวมตัว และเมื่อความต่างและความแปลกแยกเกิดขึ้น ปัจเจกบุคคลก็ไม่มีใครรู้สึกว่าจะต้องไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์อะไรกับชีวิตของผู้อื่น ยิ่งไปกว่านั้นความหนาแน่นของประชากรยิ่งมีมากก็อาจทำให้เกิดปรากฏการณ์การรวมกลุ่มและการทำกิจกรรมทางสังคมที่มีความหลากหลายขึ้นได้

ซึ่งในที่สุดจะยิ่งไปลดความเหมือนหรือความคล้ายคลึงระหว่างคนในชุมชน / สังคมให้น้อยลงไปอีกกล่าวโดยสรุปก็คือ ความหนาแน่นของประชากรในชุมชน / สังคม เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการลดโอกาสให้เกิดการร่วมลงมือทำกิจกรรมของชุมชนกับชุมชน (active involvement) โดยคนในชุมชนเอง

จากการศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น Rothenbukler และคณะ พบว่า การติดถิ่น (attachment) ขึ้นอยู่กับตัวแปรดังต่อไปนี้คือ อายุของคนในท้องถิ่น จำนวนบุตรหลานในครัวเรือน กิจกรรมที่ทำร่วมกับชุมชน (localism of activity) และการอ่านหนังสือพิมพ์ของชุมชนเป็นสำคัญ ในขณะที่การมีส่วนร่วมกับชุมชนเชิงรุก (involvement) ขึ้นอยู่กับการศึกษาของคนในชุมชนเป็นหลัก มีตัวแปรด้านกิจกรรมที่ทำในชุมชนว่าเกี่ยวกับชุมชนมากน้อยแค่ไหน (localism) ตัวแปรอายุ และการอ่านหนังสือพิมพ์ของท้องถิ่นเป็นตัวแปรรอง แต่ที่น่าสนใจที่สุดคือ ความหนาแน่นของจำนวนสมาชิกในชุมชน (population density) จะมีผลในเชิงลบต่อการมีส่วนร่วมลงมือปฏิบัติการในชุมชนเพื่อชุมชน

การค้นพบของ Rothenbukler และคณะ ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะแสดงให้เห็นปัจจัยที่สำคัญที่มีผลต่อการสร้างการยึดโยงให้หน่วยย่อย ๆ ของกลุ่ม / ชุมชน ได้บูรณาการเข้ามาเป็นหน่วยเดียวกันอย่างที่เป็นปึกแผ่นและเข้มแข็งขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นการอ่านหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการผลิตเพื่อให้มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับความต้องการของคนอ่านในชุมชน

สำหรับแนวคิดเรื่อง การสื่อสารภายในชุมชนกับการพัฒนาชุมชน แนวคิดปฏิบัติการทางการสื่อสาร (Communicative Action) ของ Habermas และการสื่อสารภายในชุมชนกับความรู้สึกผูกพันของคนในชุมชนที่มีต่อชุมชน ผู้วิจัยจะใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัยถึง

ลักษณะและพฤติกรรมทางการสื่อสารของชาวชุมชนบ้านครัวที่แสดงออกถึงความรู้สึกผูกพันของคนในชุมชน ความรู้สึกติดถิ่น และการผ산ความร่วมมือต่าง ๆ ในชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม

ความเชื่อและศาสนามีบทบาทสำคัญต่อจิตใจและพฤติกรรมมนุษย์ในฐานะที่เป็นตัวกระตุ้น ตัวผลักดันหรืออาจเป็นตัวตัดสินใจให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมโน้มเอียงไปในทางใด อีกนัยหนึ่งก็คือมนุษย์ปกติธรรมดาทั่วไปจะกระทำหรืองดเว้นกระทำการต่าง ๆ ตามความเชื่อและศาสนาที่ตนยึดถือ ความเชื่อและศาสนาจึงเป็นพลังสำคัญส่วนหนึ่งที่กำกับพฤติกรรมมนุษย์เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบ และความสงบราบรื่นในสังคม ถ้าคนในสังคมทั้งหมดหรือส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกัน หรือมีความเชื่อเหมือนกัน ก็จะสามารถสื่อสารกันปรับความเข้าใจ นำไปสู่การช่วยเหลือพึ่งพากัน ศาสนาเป็นสิ่งที่สามารถรวมกลุ่มคนให้ประกอบกิจกรรมร่วมกัน ความสงบสุขก็จะเกิดขึ้น แต่หากสังคมใดนับถือศาสนาที่แตกต่างกัน และไม่พยายามปรับตัวเขารหากันความขัดแย้งก็จะเกิดขึ้นได้สูง เช่น กรณีความขัดแย้งในตะวันออกกลาง แม้ทุกศาสนาจะมุ่งสอนให้คนมีพฤติกรรมดี แต่วิถีทางอาจจะแตกต่างกันไปตามคำสอนของศาสดา แต่ไม่ว่าคำสอนจะเป็นอย่างไร ความเชื่อทางศาสนาก็สามารถเป็นแรงจูงใจหรือให้ความหวังต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตลอดมา จนเป็นสำนวนว่า “ศาสนาคือเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ”

ความเชื่อทางศาสนา เป็นเรื่องของความศรัทธา ยึดมั่น มีคุณค่าทางจิตใจ เป็นเรื่องที่ปลูกฝังถ่ายทอดเป็นมรดกของสังคมว่าเป็นสิ่งดีงาม เป็นของสูง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะหลบหลู่ไม่ได้ การหาเหตุผลในตัวหลักธรรมคำสอนในแต่ละศาสนาจึงมักไม่นิยมทำกัน และเป็นประเด็นที่ผู้นับถือศาสนาต่าง ๆ จะไม่นำมาสนทนาหรือตัดสินคุณค่ากัน (สุพรรณี ไชยอำพร. น.4 อ้างถึงใน อูษา จารุกา, 2541) ความเชื่อในศาสนามีอิทธิพลต่อมนุษย์ในสังคม นักวิชาการในสาขาต่าง ๆ ที่ได้ศึกษาวิจัยทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาต่าง ๆ ต้องมีใจเพื่อการทำลายความเชื่อหรือขนบธรรมเนียมของสังคม แต่เพื่อปรับการพัฒนาให้เข้ากับลักษณะของสังคม และใช้พลังของความเชื่อถือและขนบธรรมเนียม ศาสนาคติที่มีอยู่แล้ว ผลักดันการพัฒนาต่อไป สถาบันของมนุษย์กับวัฒนธรรมความเชื่อถือเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก

ศาสนาเมืองค็ประกอบด้วยหลัก 2 ประการคือ ลัทธิความเชื่อและพิธีกรรม คือ การปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งนักวิชาการบางท่านได้ขยายความว่า ศาสนาเมืองค็ประกอบด้วย 5 ประการคือ ศาสดาผู้ให้กำเนิดหรือผู้สั่งสอนศาสนา คัมภีร์ คือ บทบัญญัติของคำสอน สาวก คือผู้นับถือศรัทธา ศาสนสถานคือสถานที่ที่ผู้ศรัทธาไปชุมนุมเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา และพิธีกรรม คือ แนวทางปฏิบัติ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2525)

ศาสนามีหน้าที่ทั้งในแง่ของการปฏิบัติด้านพิธีกรรมและด้านตอบสนองความต้องการของมนุษย์ แต่ส่วนใหญ่จะเน้นความสำคัญทางด้านพิธีกรรมมากกว่าด้านหลักปฏิบัติ Loey Nelson (สุพรรณิ ไชยอำพร, น. 3-4 อ้างถึงใน อุษา จารุกา, 2541) ได้เสนอแนวทางไว้ 6 ประการ

1. เผยแพร่คำสอนทางศาสนา
2. ส่งเสริมให้ประชาชนเชื่อฟังและปฏิบัติตาม
3. จัดความสะดวกในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา
4. ดำเนินการสงเคราะห์ชุมชน
5. ให้คำปรึกษาหารือและแก้ไขปัญหา
6. ทำหน้าที่เป็นหน่วยของสังคม

ในด้านตอบสนอง จะเน้นความสำคัญของศาสนาเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์และสังคม เพื่อให้มีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง แบ่งได้ 2 ประการ

1. ในฐานะเป็นแรงจูงใจ (Motivational Force) ในการทำความดี อย่างที่กล่าวกันว่า "ศาสนาเป็นเครื่องนำทางหรือชี้ทางสว่างแก่ชีวิต" และในการดำรงชีวิตหรือให้ความหมายความหวังแก่ชีวิต เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ

2. เป็นที่รวมกลุ่มของคนเข้าด้วยกันให้เกิดความสามัคคี เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Sense of Solidarity)

ศาสนาจึงเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมที่จะยึดเหนี่ยว เชื่อมโยง สถาบันอื่น ๆ ในสังคมไว้ด้วยกัน ด้วยความมีสติยั้งคิด มีศีลธรรมจรรยา มีเหตุมีผล และยึดมั่นในคุณความดี เป็นความถูกต้อง ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคมเป็นไปอย่างสอดคล้องและราบรื่น

โดยพื้นฐานของศาสนาอิสลามแล้ว มีส่วนทำให้ชาวมุสลิมมีความเคร่งครัดต่อศาสนา ทั้งนี้เพราะศาสนาอิสลามเน้นหนักในด้านหลักการและการปฏิบัติโดยเฉพาะวัฒนธรรมของศาสนาปรากฏในแนวทางปฏิบัติของชีวิตประจำวันของชาวมุสลิม

Morgan (1964, อ้างถึงใน อุษา จารุกา, 2541) ได้สรุปวิถีชีวิตของผู้ที่เป็นมุสลิมไว้ว่า “วิถีชีวิตประจำวันของมุสลิมถูกกำหนดโดยคำสอนบทบัญญัติที่ละเอียดอ่อนของพระคัมภีร์กุรอาน ที่บัญญัติไว้นานนับศตวรรษ และโดยจริยปฏิบัติของศาสดามุฮัมมัดตามประเพณีดั้งเดิมโดยมติของชุมชนและโดยการตีความของปัจเจกบุคคล ความเป็นเอกภาพของศาสนาอิสลามเห็นได้อย่างชัดเจนตั้งแต่ประเทศมออคโค อินโดนีเซีย จนถึงประเทศจีน แต่ก็มีความแตกต่างอยู่ในความเป็นเอกภาพที่ไม่อาจมองข้ามเมื่อทำความเข้าใจกับลักษณะของศาสนา”

เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2535) ได้สรุปความหมายวัฒนธรรมอิสลามไว้ว่า “วัฒนธรรมอิสลาม หมายถึง วิถีในการดำเนินชีวิตหรือรูปแบบแห่งพฤติกรรมของมุสลิมและสิ่งๆ ที่สร้างสรรคขึ้นมาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียว มุสลิมไม่สามารถแยกชีวิตตนเองออกจากอิสลามหรือรับอิสลามไว้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต แต่เป็นทั้งชีวิตหรือระบอบในการดำเนินชีวิต”

สุรินทร์ พิศสุวรรณ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (อ้างถึงใน อุษา จารุกา, 2541) กล่าวถึงศาสนาและวัฒนธรรมมุสลิมไว้ว่า “ศาสนาและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกี่ยวกันอย่างแยกมิได้สำหรับคนมุสลิม วัฒนธรรมอิสลามช่วยนิยามขอบเขตทางสังคมให้กับมุสลิม ศาสนาอิสลามนั้นมีสถานะเป็นดิน (วิถีชีวิต) ดังนั้นจึงรวมกิจการทุกอย่างของมนุษย์เอาไว้ การเมืองก็เป็นส่วนหนึ่งที่แยกไม่ออกของศาสนาอิสลาม นอกจากนี้ ศาสนาอิสลามแตกต่างจากความเชื่ออื่น ๆ หลายประการที่สำคัญยิ่งคือ ลักษณะอันรอบด้านของศาสนานี้ครอบคลุมกิจการต่าง ๆ ของมนุษย์ไว้ทั้งสิ้น การสร้างวิถีชีวิตอย่างรอบด้านสำหรับชาวพุทธ ชาวคริสต์ และชาวฮินดู โดยอาศัยศาสนาของแต่ละคน สำหรับชาวมุสลิมคัมภีร์กุรอานและจริยวัตรของศาสดาดังปรากฏอยู่ใน อัล-หะดีษ เป็นแนวทางที่ชัดเจน”

บทบาทของอิสลามในการพัฒนาสังคม

“อิสลาม” มีบทบาทโดยตรงในการสร้างความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองมาสู่สังคม ดังปรากฏเป็นหลักฐานข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์โลกมาแล้ว จากกลุ่มชนที่ไม่เคยรู้จักคำว่า “ชาติบ้านเมือง” อิสลามได้เคยสอนให้ชนเผ่าต่าง ๆ รู้จักการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมเดียวกัน รู้จักหน้าที่ความรับผิดชอบและเคารพในสิทธิเสรีภาพของกันและกัน เสียสละเพื่อส่วนรวมจนกลายเป็นมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่และคำสอนของอิสลามเกี่ยวข้องกับบุคคลในฐานะเป็นหน่วยหนึ่งในสังคมเสมอ ไม่ใช่ในฐานะเป็นเอกชนโดดเดี่ยวเป็นรายบุคคล ดังจะชี้ให้เห็นลักษณะของอิสลามบางประการดังนี้

1. บุคคลในฐานะเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม

“อิสลาม” อบรมแต่ละบุคคลให้เป็นศาสนิกชนที่ดีพร้อมในความประพฤติดี ศีลธรรม มารยาท อนามัย รู้จักหน้าที่ความรับผิดชอบ มีความเสียสละเพื่อสันติสุขของส่วนรวม บุคคลผู้ เลื่อมใสและประพฤติดีอยู่ในคำสอนเช่นนี้ จะเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมได้เสมออิสลามถือว่า ศาสนาเป็นคำสอนที่ต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่เป็นความเชื่อถือที่เป็นมรดกความรู้แยกจาก วัตถุบุคคล หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มุสลิมไม่มีเพียงแต่จะต้องเป็นผู้เลื่อมใสในอิสลามเท่านั้น ยังจะต้อง “ประพฤติอิสลาม” ด้วยเป็นอาจिनตามกรอบแห่งหลักธรรม และวินัยปฏิบัติเป็นการ เสมอภาคกันทุกคนด้วย สังคมจึงจะยอมรับว่าเป็น “สมาชิก” แห่งศาสนาเดียวกัน ทั้งนี้มิได้หมายความว่า มุสลิมทุกคนต้องเท่ากัน ในการปฏิบัติตนตามอิสลามชั้นอุดม เพราะแต่ละบุคคลย่อมมี ร่างกายอุปนิสัยใจคอ พฤติการณ์ สิ่งแวดล้อม และความเคยชินต่างกันเป็นธรรมดา อย่างไรก็ตาม มุสลิมจำต้องปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับคำสอนตามแรงศรัทธาและตามแต่ร่างกายจะอำนวยให้ ข้อแตกต่างระหว่างมุสลิมจะมีอยู่ก็ตรงที่ ใครจะประพฤติตัวให้ใกล้เคียงอุดมการณ์มากน้อย กว่ากัน มิใช่แตกต่างกันในระหว่างผู้ประพฤติธรรมฝ่ายหนึ่งกับผู้ไม่ต้องการประพฤติธรรมอีกฝ่ายหนึ่ง

2. อิสลามค้ำถึงสังคมเป็นสำคัญ

ก) ในการปฏิบัติวินัย

อิสลามสนับสนุนให้รวมกลุ่มกันทำดีกว่าแยกกันทำ เช่น ในการบำเพ็ญนมาซการ ประจำวัน ก็สนับสนุนให้รวมกันบำเพ็ญเป็นกลุ่ม ส่วนวินัยว่าด้วยการบริจาคทรัพย์ การบำเพ็ญ ฮัจญ์ จะปฏิบัติโดยลำพังคนเดียวไม่ได้เลย โดยเฉพาะการบริจาคทรัพย์เป็นพลีตามวินัยปฏิบัติ เป็นการกระจายกำลังทรัพย์ไปสู่คนยากจน

ข) อิสลามสนับสนุนสถาบันการสมรสเป็นหลักฐาน

อิสลามไม่นิยมการอยู่เป็นโสดด้วยความจงใจ ในเมื่อวัยและฐานะอำนวยให้มี ครอบครัวได้แล้ว อิสลามถือว่าครอบครัวเป็นสถาบันที่รวมคุณความดีของเพศทั้งสอง จึงได้วาง หลักให้ชายหญิงรู้จักใช้ชีวิตอย่างรับผิดชอบ การแต่งงานในอิสลามจะถือเป็นเพียงพิธีการเฉย ๆ ไม่ได้ แต่เป็นการทำสนธิสัญญาระหว่างทั้งสองฝ่ายว่าจะรักษาหน้าที่ของกันและกันด้วยความรัก และเคารพในสิทธิของกันและกัน

อนึ่ง อิสลามห้ามการคบขู้ ส้าสอน การค้าประเวณี ซึ่งเป็นภัยต่อสังคม และอิสลามถือว่า การกระทำดังกล่าวเป็นความผิดขั้นมหันตโทษ

ค) อิสลามห้ามอบายมุขแห่งสังคม

นอกจากการห้ามทางเพศแล้ว อิสลามยังห้ามการเสพสุรายาเมา ยาเสพติด ให้โทษ และการพนันทุกชนิดไว้อย่างเคร่งครัดอีกด้วย การห้ามนี้รวมทั้งการเป็นผู้จำหน่ายหรือหาผลประโยชน์จากการนี้ด้วย

ง) อิสลามส่งเสริมให้บุคคลชวนชวาย

วินัยบัญญัติว่าด้วยการบริจาคทาน หมายถึง บุคคลต้องชวนชวายหาเลี้ยงชีพอย่างเต็มกำลัง เพื่อสามารถสะสมทรัพย์ไว้พอจะบริจาคให้แก่ผู้ที่ไม่มั่งคั่ง ๆ ข้อนี้อิสลามรับรู้ในความจริงที่ว่า ในทุกสังคมจะต้องมีกรณีที่ว่า มีบุคคลตกอยู่ในฐานะจะประกอบอาชีพไม่ได้ จำต้องตกเป็นภาระของส่วนรวมที่จะให้อุปการะสงเคราะห์

จ) อิสลามวางกำหนดเวลาบิาเพ็ญนมาัสการไว้ให้ปฏิบัติเป็นเวลา

การนมาัสการประจำวัน ๆ ละ 5 เวลานั้น ใช่ว่าจะปฏิบัติอยู่ทั้งวันไม่ต้องทำอย่างอื่นได้ เพราะหลังจากดวงอาทิตย์ขึ้น เรื่อยไปจนถึงกำหนดเวลานมาัสการครั้งถัดไป มีเวลาที่ไม่อนุญาตให้บิาเพ็ญนมาัสการอยู่ประมาณวันละ 6 ชั่วโมงเป็นอย่างน้อย ซึ่งเท่ากับเว้นให้แยกย้ายกันไปประกอบสัมมาอาชีพะกันทุกคน

ฉ) อิสลามห้ามการทำลายสาธารณสมบัติ

ในอิสลามมีข้อห้ามในการทำลายสาธารณสมบัติ รวมทั้งศาสนสถานหรือปูชนียวัตถุของศาสนาอื่นไว้อย่างเข้มงวดในพระคัมภีร์กุรอาน

ช) อิสลามห้ามก่อกวนและก่อความวุ่นวาย

ในอิสลามมีข้อห้ามในการก่อกวนสังคม และก่อความวุ่นวายจลาจลขึ้นในสังคมที่มีความปรกติสุขอยู่แล้ว

ซ) อิสลามสอนให้รู้จักการประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่าย แต่ก็ไม่ให้ตระหนี่ถี่เหนียวจนเห็นว่าเป็นคนใจแคบ สำหรับเพศชาย อิสลามห้ามการใช้ทองและผ้าไหมเป็นเครื่องตกแต่งหรือประดับกาย

3. ทำที่ต่อสังคม

อิสลาม คือ "ความเป็นธรรม" เป็นยอดปรารถนาของสังคม ที่ได้มีการกดขี่หรือความไม่เป็นธรรม มุสลิมถือปฏิบัติดังนี้ (ความไม่เป็นธรรม ถือว่ามีขึ้นในกรณีที่มีการใช้อำนาจบังคับในการถือศาสนาเป็นอาทิ)

ก) ถ้าเป็นถิ่นที่อยู่ของตนเอง ก็ให้เรียกร้องหรือชวนชวายให้เกิดความเป็นธรรมขึ้นโดยสันติวิธี หากจำเป็นต้องใช้กำลังก็ให้มุ่งแต่เฉพาะต้นเหตุ ไม่ใช่มุ่งอาฆาตตัวบุคคล แต่ถ้าหากไม่มีทางจะต่อต้านก็ให้หาทางขยับขยายไปอยู่เสียที่อื่น ที่มีความเป็นธรรมชั่วคราวก่อน

ข) ถ้าเป็นเขตต่างชาติ และมุสลิมได้รับคำร้องเรียนมาจากผู้ถูกกดขี่ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดก็ตาม มุสลิมจักต้องหาทางเจรจากับผู้ปกครองให้แก้ไข หลังจากได้สืบเรื่องราวแน่ชัดเสียก่อน ถ้าไม่สำเร็จก็ให้รับชนที่ถูกกดขี่นั้นไว้ในอุปการะ หากเขาต้องการหรือถ้าทราบแน่ชัดผู้กดขี่ยังมีอุบายรุกรานดินแดนของตนด้วย ถ้าเจรจาแล้วไม่บังเกิดผล ก็ให้ใช้กำลังป้องกันการรุกรานนั้นจนถึงแก่ชีวิตได้

แต่ถ้าที่ได้มีความเป็นธรรม และมีความสงบสุขอยู่แล้ว มุสลิมก็ต้องไม่ก่อเหตุวุ่นวายขึ้นเป็นอันขาด (ประยูรศักดิ์ ชลายนเดชะ, 2539)

ความสำคัญของชุมชน มัสยิด และสุสาน

วิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรมของชาวมุสลิมมีความผูกพันกับศาสนสถานทั้ง 2 แห่ง คือ มัสยิด และสุสานอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้ ดังคำกล่าวที่ว่า "ชุมชน มัสยิด และสุสาน เป็นเรือนร่างเดียวกัน" (อัมพร พัวประดิษฐ์, 2543) ไม่ว่านชาวมุสลิมจะอยู่ส่วนใดของประเทศก็ตาม จะมีเอกลักษณ์โดดเด่นคือ มักจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน และมีศูนย์กลางของชุมชนได้แก่ มัสยิด

มัสยิด มาจากภาษาอาหรับแปลว่า "สถานที่ก้มกราบ" (Maulana Mouhammad Ali 1973 : 313) ส่วนคำว่า "สุเหร่า" เป็นอีกคำหนึ่งที่ใช้เรียกศาสนสถานแห่งนี้ สันนิษฐานว่ามาจากภาษาเปอร์เซีย คือจากคำว่า "ซารา" (Sara) ซึ่งแปลว่า ที่ชุมนุม ที่พัก สุเหร่าเป็นคำที่นิยมใช้กันมากในประเทศไทย แต่เป็นคำเรียกที่ไม่เป็นทางการ คำที่เป็นทางการหรือภาษาราชการใช้คำว่า มัสยิด (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2524)

มัสยิดเป็นสัญลักษณ์หรือเป็นสิ่งที่คู่กันกับชุมชนมุสลิม ศาสนสถานแห่งนี้เกี่ยวข้องกับมุสลิมตั้งแต่เกิดจนตาย นอกเหนือจากบทบาททางด้านศาสนกิจแล้ว มัสยิดยังเป็นศูนย์รวมการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมือของชุมชน จึงเท่ากับเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนด้วย เพราะสถานที่แห่งนี้จะเป็นที่พบปะ ปรึกษาหารือ ตลอดจนแลกเปลี่ยนความคิดเห็นว่าด้วยเรื่องราวต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนนั้น เพื่อให้เกิดความรักใคร่สมัครสมาน และความเป็นปึกแผ่นในสังคม (ต่ายูดีน อูสมาน , 2543 : 26) ดังนั้น มัสยิดจึงกลายเป็นสิ่งที่ดึงดูดให้มุสลิมเข้าไปอยู่ในบริเวณนั้นเพราะสะดวกในการประกอบศาสนกิจและความอบอุ่นใจที่อยู่ในกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งมุสลิมจะมีความเป็นพี่น้องกัน มัสยิดจึงเป็นสัญลักษณ์ของอิสลาม มีมัสยิดที่ไหนต้องเข้าใจว่ามีมุสลิมที่นั่น (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2527)

สุสาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "กุโบร์" ศาสนสถานดังกล่าว มีความเกี่ยวเนื่องกับชีวิตของมุสลิมเป็นอย่างยิ่งเมื่อมีผู้เสียชีวิต การที่สุสานจำเป็นต้องอยู่ภายในบริเวณชุมชนเป็นผลมาจากหลักการของอิสลามเกี่ยวกับการฝังศพ การฝังศพให้เร็วที่สุดหมายถึง ไม่ควรเกิน 24 ชั่วโมง พิธีกรรมจึงต้องต่อเนื่องกันและต้องดำเนินการให้เรียบร้อยก่อนที่ศพจะแปรเปลี่ยนสภาพ เพราะไม่มีการฉีดยาใด ๆ แก่ศพทั้งสิ้น เนื่องจากการฝังศพต้องเป็นไปอย่างรวดเร็ว สุสานจึงต้องอยู่ภายในบริเวณชุมชน

การสื่อสารในวัฒนธรรมอิสลาม

การสื่อสารในอิสลามเป็นเรื่องสิทธิและหน้าที่ (Sadig, p.101-111,อ้างถึงใน อุษา จารุภา, 2541) คือ

1. สิทธิในการเรียนรู้ และการได้รับการศึกษา เป็นหน้าที่มุสลิมที่จะแสวงหาความรู้นั้นด้วยพร้อมให้บริการความรู้ให้แก่สังคม
2. สิทธิในการแสดงความคิดเห็น คือ หน้าที่ที่จะต้องกล่าวออกมาให้ปรากฏ ถ้าปัจเจกชนเชื่อว่ามีความไม่ถูกต้องเกิดขึ้น เขาไม่มีสิทธิที่จะนั่งเฉย การไม่พูดสิ่งที่ไม่ถูกต้อง คือความโง่ และชั่วร้าย ผลประโยชน์ของปัจเจกชนอยู่ภายใต้ผลประโยชน์ของสาธารณะ
3. สิทธิและหน้าที่ที่จะแสดงความคิดเห็นขัดแย้งทางการเมืองและวิจารณ์ผู้บริหารอย่างบริสุทธิ์ใจ

หลักการสื่อสารของอิสลามต้องมีความอิสระภายใต้ความรับผิดชอบ การสื่อสารต้องดำเนินการเพื่อแสดงความดีให้ปรากฏและต่อต้านการทำซึ่งเป็นความรับผิดชอบของบุคคลและส่วนรวมที่จะต้องปฏิบัติตามหลักการนี้ คัมภีร์กุรอานกล่าวว่า การสื่อสารจะเสียความชอบธรรมทางกฎหมายและทางศีลธรรม เมื่อมิได้ปฏิบัติตามหลักจริยธรรม

วัตถุประสงค์หลักของศาสนาอิสลามคือ การกระทำเพื่อความพึงพอใจของพระเจ้า ดังนั้น การสื่อสารจึงต้องปฏิบัติตามหลักคำสอนของคัมภีร์กุรอาน ตลอดจนแนวทางปฏิบัติของศาสนา มุฮัมมัดหมัดหมัด เช่น การกล่าวถ้อยคำต่อผู้อื่นด้วยความสุภาพ ไม่กล่าวถึงความเลวร้าย ความไม่ดี ความเสียหายของผู้อื่นหรือแม้แต่ฝ่ายตรงข้ามหรือแม้แต่ศัตรูทั้งต่อหน้าหรือลับหลังไม่ได้เถียง หรือแสดงความขัดแย้งในการสนทนาไม่กล่าวถึงเรื่องของผู้อื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับตน (Hussain, 1996, p. 2-6, อ้างถึงในอุษา จารุภา, 2541)

Sadig (อ้างถึงใน อุษา จารุภา, 2541) กล่าวว่า รากฐานที่สำคัญของหลักจริยธรรมในการสื่อสารของอิสลาม คือ

1. การพูดความจริง การพูดปดคือความชั่วเท่ากับการฆาตกรรมหรือเจ็ด ซึ่งเป็นสิ่งชั่วร้ายที่สุดของสังคมมุสลิม มนุษย์ต้องรับผิดชอบในสิ่งที่ได้พูดออกไป และรับผิดชอบต่อความคิดภายในด้วย คือ ต้องมีความจริงทั้งการสื่อสารภายใน (Intrapersonal Communication) และการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) การคิดถึงผู้อื่นในแง่ร้าย คือ การใช้การสื่อสารในแบบที่ผิด การนินทาว่าร้าย การแพร่ข่าวสารที่เป็นเท็จ คือ การพูดปด การพูดความจริงหมายถึง การค้นหาความจริง ถ้าข่าวสารที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ต้องจัดหาเพิ่มเติมให้ถูกต้อง

2. การยอมรับนับถือศักดิ์ศรีของผู้อื่นโดยไม่คำนึงถึงสภาพทางร่างกาย สังคม หรือสติปัญญา การยอมรับนับถือผู้อื่นรวมถึงการเคารพในสิทธิความเป็นส่วนตัว การดูหมิ่น การนินทาว่าร้าย ถือเป็นการทำบาปที่ทำลายศักดิ์ศรีของผู้อื่น การให้เกียรติต่อบุคคล การค้นหาข่าวสารในเรื่องส่วนตัวหรือความลับของผู้อื่น หรือการแอบเฝ้าดู สอดแนมการกระทำของผู้อื่นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง หลักสำคัญของเกียรติยศของบุคคลเป็นสิทธิที่ทุกคนจะพึงได้รับการยกย่อง ได้รับเกียรติยศจากสังคม เป็นหลักที่สำคัญของหลักจริยธรรมในการสื่อสารของอาหรับ คุณค่าของความเป็นมนุษย์ คือการได้รับความเชื่อถือจากสังคม การทำลายเกียรติยศของบุคคล คือการตำหนิหรือประนามบุคคลต่อสาธารณะ อิสลามป้องกันการดูหมิ่น การทำลายชื่อเสียงของบุคคลจากการนินทาว่าร้าย แม้ว่าคำกล่าวหานั้นจะเป็นความจริงก็ตาม เกียรติยศเป็นสิ่งสำคัญ ในกรณีกล่าว

หาสตรีบริสุทธิ์ที่มีความดีงามว่ากระทำความผิดศีลธรรมทางเพศ ซึ่งการกล่าวหาที่นอกจากทำลายชื่อเสียงศักดิ์ศรีของหญิงนั้นและครอบครัวและอนาคตของเธอแล้ว ยังเป็นการแพร่กระจายข่าวลือด้วย

3. การมีความเมตตากรุณา ความมีจิตใจดี มีความนอบน้อม คำกล่าวที่ใช้ในการสื่อสารที่แสดงความมีเมตตาต่อผู้อื่นคือ "ความสันติจงมีแด่ท่าน (Peace be upon you, Salamalaykum) มุสลิมต้องมีความสุภาพถ่อมตนและให้อภัยต่อผู้อื่น

อิสลามมีแนวคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมในการสื่อสารคือ การกระทำที่มีวัตถุประสงค์ที่จะเผยแพร่ความดีและความชั่ว การให้รางวัลหรือการลงโทษผู้กระทำความผิดที่ยอมรับผิดและแสดงความเสียใจจะได้รับการให้อภัยหรือได้รับการยกโทษจากพระเจ้า ความเมตตาที่ให้อภัยแก่ผู้กระทำความผิดเป็นส่วนหนึ่งของความยุติธรรม การให้อภัยแก่ผู้กระทำความผิดต้องไม่รุกรานสิทธิของผู้เสียหาย ความกรุณาจะได้รับผลตอบแทนจากความรู้สึกพึงใจในตัวเอง การยกย่องจากสังคมและอาจได้รับประโยชน์ทางวัตถุ และที่สำคัญที่สุดการได้รับรางวัลจากพระเจ้าในวันแห่งการตัดสิน (Day of Judgement) การกระทำความผิด 6 ประการ ที่ไม่สามารถให้อภัยได้ ถึงแม้ผู้เสียหายจะลดละสิทธิทางสังคมหรือทางกฎหมายที่จะเรียกร้องให้ชดเชยความเสียหายแล้วก็ตาม ความผิดดังกล่าว ได้แก่ การทำให้สังคมไม่มั่นคง โดยการยุยงให้เกิดการกบฏ และทำให้คนเสียชีวิตหรือทรัพย์สินเสียหาย ต้องถูกลงโทษประหาร ตัดแขน ตัดขา หรือเนรเทศ การเปลี่ยนศาสนาไปนับถือศาสนาอื่นหรือเปลี่ยนความเชื่อที่ไม่มีพระเจ้า การลักขโมยจะถูกลงโทษ ตัดแขนทั้งซ้ายและหญิง การเสพของมีนเมาหรือเล่นการพนันจะถูกลงโทษโบย ความผิดฐานขู่สาวจะถูกลงโทษโบยทั้งชายและหญิง และประการสุดท้าย ผู้ที่กล่าวร้ายว่าผู้หญิงที่บริสุทธิ์มีความผิดทางเพศ หรือการมีภรรยาเกินกว่า 4 คน จะถูกลงโทษโบย ค่านิยมในเรื่องความเมตตา การสื่อสารคือเครื่องมือในการแสดงความกรุณา การสื่อสารที่แสดงความเมตตากลายเป็นศูนย์กลางของปฏิสัมพันธ์ในสังคมอิสลาม ความเมตตาจะปรากฏอยู่ในการสื่อสารเพื่อแสดงความเคารพ ความกรุณาเปลี่ยนแปลงการสื่อสารให้กลายเป็นกระบวนการของสัญลักษณ์แห่งปฏิสัมพันธ์ การสื่อสารไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการแสดงความเมตตาเท่านั้น แต่ยังเป็นพฤติกรรมที่แสดงความเมตตาในตัวเอง (Sadig, 117, อ้างถึงใน อุษา จารุภา, 2541)

อิสลามมีอิทธิพลต่อการสื่อสารสาธารณะใน 3 ลักษณะ (Sadig, p.121, อ้างแล้ว) คือ

1. เกียรติยศ (Honor) เป็นศูนย์กลางของการสื่อสาร หลักจรรยาบรรณ (Codes of Ethics) ในโลกอิสลามที่เสนอโดย Islamic States Association และกลุ่ม Arab League ย้ำว่า เกียรติยศ หรือศักดิ์ศรี คือศูนย์กลางของหลักจรรยาบรรณของสื่อมวลชน Islamic States Association เสนอหลักจรรยาบรรณของสื่อมวลชน (Charter of Honor of Islamic Media) โดยเนื้อหาของหลักจรรยาบรรณสื่อมวลชนอิสลามส่วนใหญ่นำมาจากเนื้อหาของหลักทางฆราวาสที่เห็นว่า เกียรติยศหรือศักดิ์ศรีมีค่าเท่ากับจริยธรรม หลักจรรยาบรรณในการสื่อสารของ Arab League คือ Charter of Honor of Arab Media เน้นในเรื่องของการปฏิบัติหน้าที่ที่ถูกต้องของสื่อมวลชนต้อง สนับสนุนสนับสนุนอุดมการณ์ของอาหรับในเรื่องของศักดิ์ศรีของสังคม

2. ความรับผิดชอบ (Responsibility) ตามกฎของจรรยาบรรณเป็นหน้าที่ของปัจเจกบุคคลและสังคมที่ต้องมีความรับผิดชอบ หลักจริยธรรมเริ่มแรกจะให้ความสำคัญแก่ความรับผิดชอบต่อบุคคล แต่เมื่อมีความขัดแย้งกัน ความรับผิดชอบต่อสังคมจะมีความสำคัญมากกว่า ตามกฎหลักจรรยาบรรณของสื่อมวลชนอิสลาม นักการสื่อสารมุสลิมถูกคาดหวังว่าจะทำหน้าที่เพื่อสร้างและเพิ่มความแข็งแกร่งให้แก่สังคมอิสลามด้วยความซื่อสัตย์ต่อค่านิยม และแนวความคิดของอิสลาม ดังนั้น สื่อมวลชนมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามแนวคิดอิสลาม พร้อมทั้งต่อสู้กับแนวคิดที่ต่อต้านขัดแย้งกับอิสลามด้วย

3. การป้องกันความเป็นอิสลาม (Defending Thesis) ตามหลักจรรยาบรรณของสถานีโทรทัศน์ The TV. Charter of the Gulf Cooperation Council คาดหวังว่าโทรทัศน์ของประเทศในกลุ่มอ่าวต้องรักษาไว้ซึ่งศีลธรรมและคุณค่าของสังคมที่ปฏิบัติตามหลักความเชื่อของอิสลามที่เป็นรากฐานของจิตวิญญาณ การศึกษา และวัฒนธรรมของผู้ชม หรือแสดงการดูหมิ่นความรู้สึกชาตินิยม เป้าหมายหลักของจรรยาบรรณนี้เพื่อต้องการรักษาลักษณะ วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่โดดเด่นของวัฒนธรรมอาหรับ ดังนั้น ศาสนาอิสลามไม่เป็นเพียงศูนย์กลางของวัฒนธรรมในชีวิตประจำวันของประชาชน แต่ยังเชื่อมโยงสถาบันที่จะอนุรักษ์และสร้างวัฒนธรรมใหม่คือ วัฒนธรรมการสื่อสาร หลักการสื่อสารในสังคมอิสลามจึงอยู่ภายใต้หลักจริยธรรมทางศาสนา

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม ผู้วิจัยใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ วัฒนธรรมความเป็นอยู่ และความเชื่อถือศรัทธาที่มีต่อศาสนาอิสลามของชาวชุมชนบ้านควัว

แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำและบทบาทของผู้นำ

การพัฒนาองค์กรชุมชนให้มีศักยภาพเข้มแข็งและบรรลุตามเป้าหมายของชุมชนนั้น การดำเนินการดังกล่าวต้องอาศัยบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามาทำหน้าที่ในการกระตุ้นสนับสนุนให้สมาชิกของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหาภายในชุมชนและพัฒนาชุมชนของตนรวมทั้งเป็นผู้ประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอกในการดำเนินงานดังกล่าว

ความหมายของผู้นำ

Roderick Bell (1969 อ้างถึงใน อรุณ สงผอม, 2534 : 15) ให้ความหมายของผู้นำว่า เป็นผู้ซึ่งอยู่ในอำนาจหรือตำแหน่งที่ถูกกำหนดให้เป็นผู้นำ เป็นผู้ซึ่งสามารถมีอิทธิพลในการจัดสรรและจัดการต่อสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ มากกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชนนั้นเพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมายที่ปรารถนาทั้งของตนและสมาชิกของชุมชน

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2537) ให้ความหมายว่า “ผู้นำเป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะนำชาวบ้านในด้านที่ผู้นำนั้นมีความสามารถ โดยมีจิตสำนึกและอุดมการณ์ที่จะยังประโยชน์ให้เกิดแก่ชุมชน โดยไม่ต้องรอคำสั่งให้ปฏิบัติการใด ๆ จากอำนาจทางการ”

อรทัย ชื่นมณูชัย (2519 อ้างถึงใน กุสุมา ภูใหญ่, 2540) สรุปลักษณะกว้าง ๆ ของความหมายของผู้นำ 6 ประการคือ

1. ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้นำ
2. ผู้นำที่เป็นจุดรวมของพฤติกรรมในกลุ่ม
3. ผู้นำที่ถูกเลือกขึ้นมาจากเหล่าสมาชิกในกลุ่ม
4. ผู้นำที่มีอิทธิพลต่อสมาชิกคนอื่น ๆ โดยที่สมาชิกรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม
5. ผู้นำที่มีอิทธิพลต่อการเคลื่อนไปสู่เป้าหมายกลุ่ม

คุณลักษณะของผู้นำ

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2537) ได้แบ่งลักษณะของผู้นำ โดยคำนึงถึงองค์ประกอบของโครงสร้างสังคมเป็นเกณฑ์ คือ

1. ผู้นำในระบบเศรษฐกิจ หมายถึง ผู้ที่มีฐานะดีทางเศรษฐกิจ
2. ผู้นำในระบบเครือญาติ หมายถึง ผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้ความเคารพ
3. ผู้นำในระบบการปกครอง หมายถึง ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางการ มีตำแหน่งเป็นทางการในการปกครอง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น
4. ผู้นำในระบบศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรม ความเชื่อ
5. ผู้นำในระบบการศึกษา หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนเด็ก เยาวชนหรือชาวบ้านโดยทั่วไป มักเป็นผู้ที่สนใจข่าวคราวทั่วไปและเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ความคิดเห็นไปสู่ชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง

จิตจันทน์ กิติเกียรติ (2532) ได้แบ่งคุณลักษณะของผู้นำที่เอื้ออำนวยต่องานพัฒนาชุมชนไว้ 8 ประการได้แก่

1. มีจิตใจมุ่งมั่นที่จะพัฒนา
2. มีความซื่อตรงต่อเจ้าหน้าที่
3. มีจิตใจเป็นกุศล
4. การยอมรับวิพากษ์การแผนใหม่
5. ความเชื่อมั่นในตนเอง
6. ทักษะคติแบบประชาธิปไตย
7. มีความจงรักภักดีต่อสถาบัน
8. มีความเป็นผู้นำ

พนม ลิ้มอารีย์ (2522 อ้างถึงใน นาอึ่ม๊ะ นิฮะ, 2541) เสนอบทบาทและหน้าที่ของผู้นำ ได้แก่

1. ผู้นำในฐานะบริหาร (the leader as executive)

บทบาทที่เห็นได้ชัดที่สุดของผู้นำ คือ บทบาทในฐานะผู้บริหาร ซึ่งคอยประสานงานระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เป็นผู้นำทางด้านการวางนโยบายและตั้งวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ตลอดจนช่วยให้งานของสมาชิกคนอื่น ๆ ดำเนินไปด้วยดี ผู้นำจะต้องรับผิดชอบนโยบายและวัตถุประสงค์ของกลุ่มให้มีการปฏิบัติโดยครบถ้วนถูกต้อง

2. ผู้นำในฐานะผู้วางแผน (the leader as planner)

โดยปกติผู้นำทำหน้าที่วางแผนการปฏิบัติงาน เป็นผู้ตัดสินใจเลือกวิธีการต่าง ๆ เพื่อช่วยให้กลุ่มบรรลุผลสัมฤทธิ์ตามวัตถุประสงค์ ซึ่งรวมถึงการตัดสินใจต่อเหตุการณ์เฉพาะหน้าและการวางจุดมุ่งหมายระยะยาว บางครั้งผู้นำจะเป็นผู้วางแผนแต่เพียงผู้เดียว ผู้นำจึงเป็นบุคคลเดียวที่รอบรู้การดำเนินงานทั้งหมด ส่วนสมาชิกคนอื่น ๆ จะได้รับมอบหมายงานเป็นส่วน ๆ ซึ่งอาจทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการขาดความเข้าใจในงานได้

3. ผู้นำในฐานะผู้วางนโยบาย (the leader as policy maker)

งานสำคัญของผู้นำ คือ การกำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

4. ผู้นำในฐานะผู้ชำนาญการ (the leader as expert)

ผู้นำมีความจำเป็นจะต้องเป็นบุคคลที่มีความรู้และมีทักษะเป็นอย่างดี

5. ผู้นำในฐานะตัวแทนของกลุ่มเพื่อติดต่อกับภายนอก (the leader as external group representative)

เนื่องจากสมาชิกทุกคนของกลุ่มไม่สามารถที่จะติดต่อกับกลุ่มอื่น ๆ หรือบุคคลภายนอกได้อย่างทั่วถึง ดังนั้น บุคคลที่มีคุณสมบัติเป็นที่พอใจของกลุ่ม จึงมักจะได้รับเลือกให้ไปทำหน้าที่แทนในการติดต่อกับบุคคลภายนอก และเมื่อบุคคลภายนอกจะติดต่ออะไรกับกลุ่ม ก็จำเป็นต้องติดต่อผ่านบุคคลนั้นอีกทีหนึ่ง ผู้นำประเภทนี้จึงกลายเป็น “ผู้แทน” ของกลุ่มโดยปริยาย

6. ผู้นำในฐานะผู้ควบคุมความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม (the leader as controller of internal relationship)

ผู้นำมีหน้าที่ควบคุมดูแลการดำเนินงานและความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม

7. ผู้นำในฐานะผู้ตัดสินประนีประนอม (the leader as arbitrator and mediator)

เมื่อเกิดความขัดแย้ง บุคคลที่สามารถทำหน้าที่ตัดสินไกล่เกลี่ย ประนีประนอมให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันได้ มักจะกลายเป็นผู้นำต่อมาในภายหลัง

8. ผู้นำในฐานะที่เป็นบุคคลตัวอย่าง (the leader as exemplor)

สมาชิกของกลุ่มที่มีความประพฤติดีหรือปฏิบัติดี จนได้รับการยกย่องอยู่เสมอว่าเป็นตัวอย่างที่ดีของกลุ่มมีโอกาสที่จะเป็นผู้นำของกลุ่มนั้นได้โดยง่ายเพราะเป็นคนที่ได้รับการยกย่องยอมรับนับถือจากสมาชิกในกลุ่ม

9. ผู้นำในฐานะสัญลักษณ์ของกลุ่ม (the leader as symbol of the group)

ความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่ม มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของกลุ่ม แต่คนหมู่มากเมื่อมาอยู่รวมกัน การที่จะทำให้มีความสามัคคีตลอดเวลา นั้นย่อมเป็นไปได้ยาก ดังนั้นภายในกลุ่มจึงอาจมีบุคคลคนหนึ่งที่ได้รับยกย่องจากสมาชิกทั้งหลายว่าเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม เนื่องจากเป็นบุคคลที่ดีกับสมาชิกทุกคนมีความจงรักภักดีต่อกลุ่มรวมทั้งเป็นบุคคลที่ไม่เป็นภัยต่อกลุ่ม

10. ผู้นำในฐานะตัวแทนรับผิดชอบ (the leader as substitute for individual responsibility)

การที่ผู้นำจำเป็นต้องรับผิดชอบต่อการตัดสินใจ และการกระทำบางอย่างหรือทั้งหมดของบุคคลในกลุ่ม โดยเหตุนี้บางทีในโอกาสต่อมา สมาชิกในกลุ่มอาจจะมอบหมายให้ผู้นำมีอำนาจตัดสินใจกระทำการใด ๆ แทนตนได้ ทั้งนี้เพื่อป้องกันความผิดพลาด ซึ่งอาจเป็นเหตุให้ผู้นำพลอยรับผิดชอบไปด้วย

11. ผู้นำในฐานะผู้มีอุดมคติ (the leader as ideology)

ผู้นำเป็นผู้กำหนดอุดมการณ์ สร้างความเชื่อและศรัทธาต่าง ๆ ให้แก่สมาชิกหรือแม้แต่คุณธรรมประจำใจและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของกลุ่ม อุดมการณ์ดังกล่าวในระยะแรก ๆ อาจเป็นเพียงคำพูดที่ใคร ๆ พากันนิยมและปฏิบัติตาม ต่อมาจึงกลายเป็นอุดมการณ์ที่เป็นทางการของกลุ่ม ผู้นำลักษณะนี้ส่วนมากมักจะเป็นนักพูดนักคิด ที่สมาชิกทุกคนในกลุ่มให้ความนับถือ

12. ผู้นำในฐานะบิดา (the leader as high figure)

ผู้นำลักษณะนี้จะมีการวางตัวเป็นผู้ใหญ่ มีอาวุโสที่สุดในกลุ่มและมีบุคลิกลักษณะที่น่านับถือในฐานะเป็นบิดาของกลุ่ม ผู้นำจะเป็นแบบอย่างแห่งอุดมคติที่สมาชิกควรเลียนแบบและเป็นที่พึงพอใจของสมาชิกเมื่อเกิดทุกข์

13. ผู้นำในฐานะผู้ให้คำปรึกษา (the leader as counselor)

ผู้นำจะต้องเป็นที่สามารถให้ความกระจ่างแก่สมาชิกในกลุ่มในเรื่องต่าง ๆ ที่เขามาขอคำปรึกษาจะต้องยินดีฟังเรื่องความทุกข์ร้อนต่าง ๆ ที่สมาชิกมาบรรยายให้ฟังและช่วยแก้ปัญหาของเขาด้วย

Gay Lumsden และ Donald Lumsden (1998 : 30) ได้กล่าวถึง ผู้นำว่า ผู้นำจะมี 2 รูปแบบคือ ผู้นำที่เกิดจากการจัดตั้ง และ ผู้นำที่เกิดขึ้นโดยสถานการณ์ ซึ่งผู้นำทั้ง 2 แบบนี้มักจะแตกต่างกันทั้งในแง่ของพฤติกรรม และตำแหน่ง โดยผู้นำจากการจัดตั้งจะได้รับการแต่งตั้งและมอบหมายหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างชัดเจน ซึ่งถ้าการปฏิบัติหน้าที่ไม่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาวะปัจจุบันที่เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก ผู้ตาม หรือสมาชิกอื่น ๆ อาจจะมีหมดศรัทธาและไม่ยอมรับอำนาจการบังคับบัญชา ซึ่งจะทำให้การทำงานเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ และจะเริ่มมองหาผู้นำคนอื่น ส่วนผู้นำที่เกิดขึ้นโดยสถานการณ์มักจะเกิดขึ้นเมื่อสถานการณ์ในการดำเนินงานเกิดความวุ่นวาย สับสน โดยผู้นำรูปแบบนี้จะโน้มน้าวให้สมาชิกในกลุ่มเข้าใจตรงกัน และร่วมกันแก้ไขปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ต่อไป ซึ่งจะเป็นได้ว่าในลักษณะนี้สมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่มก็สามารถที่จะขึ้นมาเป็นผู้นำก็ได้ถ้าสถานการณ์ดูกลม และโอกาสเอื้ออำนวย

ผู้นำในทัศนะอิสลาม

Altalib (1991) ได้เสนอหลักพื้นฐานของการเป็นผู้นำในอิสลาม ดังนี้

1. มีการร่วมปรึกษาหารือกัน
2. มีความยุติธรรม
3. ให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น

นอกจากนี้ Altalib (1991) ยังได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้นำอิสลาม โดยอ้างถึงวาระของท่านศาสนามูฮัมมัด ไว้ว่า ผู้นำ คือ ผู้รับใช้ประชาชน ดังนั้น ผู้นำจึงควรสนับสนุนและความช่วยเหลือผู้อื่น ปัจจัยที่สำคัญที่แสดงออกถึงคุณลักษณะของผู้นำอิสลามควรประกอบด้วย

1. การยินยอมมอบตนเองต่อองค์อัลลอฮ์ (ซุบฮาน)
2. มีเป้าหมายเพื่ออิสลามและสังคมมุสลิมโดยรวม กล่าวคือ ไม่ควรทำงานเพียงเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มของตนเท่านั้น
3. ยึดมั่นในกฎหมายและแนวทางของอิสลาม
4. มีความเชื่อมั่นในความเป็นผู้แทน

วินัย สมะอุณ (2537) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำในทัศนะอิสลามว่า ผู้นำซึ่งอยู่ในการบริหารสูงสุดขององค์การต้องประกอบด้วยคุณสมบัติที่พึงประสงค์ตามศาสนาอิสลาม ซึ่งได้มีระบุไว้หลายแห่งในกุรอานและสุนนะห์ (การปฏิบัติหรือจริยวัตร) เช่น

1. มีสัจจะ พูดจริง ทำจริง ใจจริง ไม่โกหก ไม่เหลวไหล
2. ซื่อสัตย์สุจริต ใจกว้างใจได้ เชื่อถือได้ เคารพนับถือได้ ไม่บิดพลิ้ว
3. ฉลาดมีไหวพริบ แก้ไขปัญหาได้ ความรู้ดี ความสามารถสูง
4. สื่อสารดี มีมนุษยสัมพันธ์ดี เผยแพร่ เปิดเผย

สี่ประการนี้สรุปได้จากมติของนักวิชาการอูฐูดีน ที่กล่าวว่าเป็นคุณสมบัติของศาสดา มุฮัมมัดเมื่อท่านศาสดาเป็นผู้นำ คุณสมบัตินี้จึงถือเป็นลักษณะรากฐานของความเป็นผู้นำทุกระดับและทุกยุคสมัย

5. มีเมตตาสูง เป็นห่วง ช่วยเหลือ เผื่อแผ่
6. นอบน้อมถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่งจองหอง
7. ส้ำรวม เคร่งครัด มีระเบียบวินัย บุคลิกภาพมั่นคง
8. สุขภาพ อ่อนโยน ยิ้มแย้ม เป็นกันเอง ไม่ถือตัว
9. ตัดสินใจเด็ดขาด ไม่โลเล
10. มุ่งมั่น ใจจิดมั่นคง มอบหมายต่ออัลลอฮ์
11. อภัย ไม่ถือโทษ ยกโทษ เปิดโอกาสให้ผู้อื่นปรับปรุงตัวเอง
12. กล้าหาญ ไม่อ่อนแอ ไม่ขี้ขลาด
13. เสียสละ สู้งาน จริงจัง บากบั่น พากเพียร ชยัน
14. ยึดระเบียบ มีจุดยืนมั่นคง แน่วแน่
15. มีความตั้งใจที่บริสุทธิ์เพื่ออัลลอฮ์ ไม่ลำพอง ไม่โอ้อวด ไม่คุยโว
16. อดทน เยือกเย็น สุขุม ระวังอารมณ์ได้
17. บริการผู้อื่น ให้ความสำคัญแก่ผู้อื่น
18. ให้เกียรติผู้อื่น

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำและบทบาทของผู้นำนี้ ผู้วิจัยใช้เป็นกรอบในการศึกษา วิเคราะห์ถึงปัจจัยที่ชาวชุมชนแสดงออกถึงความรู้สึกผูกพัน ความรู้สึกติดถิ่น และผลงานความร่วมมือต่าง ๆ ภายในชุมชน และกลยุทธ์ในการจัดการปัญหาภายในชุมชนบ้านครัว ในกรณีพิพาท โครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจายการจราจร

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายดังกล่าว จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกระดับพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นทั้งวิธีการ (Mean) และเป้าหมาย (Ends) ในเวลาเดียวกัน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543) ซึ่งกระบวนการดังกล่าวมิได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือการวางแผนโดยรัฐแต่ความสำเร็จนั้นอยู่ที่ประชาชนในชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมในกระบวนการอย่างเป็นทางการในรูปแบบกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมที่ชัดเจน พลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย (อ๋างใน จริญญา วงษ์พรหม, 2536)

ความหมายของการมีส่วนร่วม

WHO / UNICEF (1978, p.11) กล่าวว่า "การมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้าง ที่ประชาชนในชนบทสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน การจัดอันดับความสำคัญการเข้าร่วมในการพัฒนา และได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยเน้นการให้อำนาจการตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท"

Berrigan F.J. (1979) (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ, 2542 : หน้า 40) กล่าวว่าไว้ว่าแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมว่า เป็นการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม โดยแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมและการเข้าถึง (Accessibility) เป็นรูปแบบหนึ่งที่สำคัญของการสื่อสารชุมชน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540 : หน้า 103) อธิบายถึง ความร่วมมือ (Participation) ว่าทั้งนักพัฒนา นักวิชาการ ไม่ว่าจะเข้าราชการหรือเอกชนรวมทั้งชาวบ้านจะต้องเข้าร่วมกันทำงานพัฒนา และพึงตนเองคือ ทั้งปรึกษาหารือ วางแผน ดำเนินการและประเมินผลไปด้วยกันตลอดเวลา

สายทิพย์ สุคติพันธ์ (2534, น.92) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเป็นการคืนอำนาจ (Empowerment) ในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชนอย่างน้อยที่สุด ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการริเริ่มวางแผนและดำเนินการในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่และอนาคตของเขา

ปีเตอร์ โอคลี และเดวิด นาร์สเตน (1984) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมยังไม่สามารถให้คำจำกัดความที่ใช้กันได้ทั่วไป ดังนั้นจึงลำดับความหมายของการมีส่วนร่วมที่เคยมีการกล่าวถึงจาก ความหมายกว้าง ๆ ไปสู่ความหมายโดยเฉพาะเจาะจงเพื่อให้เห็นข้อแตกต่างในการตีความดังนี้

1. การมีส่วนร่วม คือ การพิจารณาถึงการมีส่วนช่วยเหลือโดยสมัครใจโดยประชาชนต่อโครงการใดโครงการหนึ่ง ของโครงการสาธารณะต่าง ๆ ที่คาดว่าจะส่งผลต่อการพัฒนาชาติแต่ไม่ได้หวังว่าจะให้ประชาชนเปลี่ยนโครงการหรือวิจารณ์เนื้อหาของโครงการ

2. การมีส่วนร่วม หมายถึง การให้ประชาชนในชนบทรู้สึกตื่นตัวเพื่อที่จะทราบถึงการรับความช่วยเหลือและตอบสนองต่อโครงการพัฒนา ขณะเดียวกันก็สนับสนุนความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น

3. ในการพัฒนาชนบทการมีส่วนร่วม คือ การให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินโครงการ และร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินผลโครงการนั้น ๆ ด้วย

4. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นอาจเข้าใจอย่างกว้าง ๆ ได้ว่าเป็นการที่ประชาชนได้เข้าร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการตัดสินใจต่าง ๆ ในเรื่องที่จะมีผลกระทบกับเขา

5. การมีส่วนร่วมในชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนจะมีสิทธิและหน้าที่ที่จะเข้าร่วมในการแก้ปัญหาภายในชุมชนของเขา การระดมทรัพยากรท้องถิ่นและการเสนอแนะแนวทางการแก้ไขให้กับชุมชน

6. การมีส่วนร่วมนั้นจะต้องเป็นกระบวนการดำเนินการอย่างแข็งขันซึ่งหมายถึงว่า บุคคลหรือกลุ่มที่มีส่วนร่วมนั้นได้เป็นผู้มีความคิดริเริ่มและได้มุ่งใช้ความพยายามตลอดจนความเป็นตัวของตัวเองที่จะดำเนินการตามความคิดริเริ่มนั้น

7. การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ได้มีการจัดการที่จะใช้ความพยายามที่จะเพิ่มความสามารถที่จะควบคุมทรัพยากรและระเบียบในสถาบันต่าง ๆ ในสภาพสังคมนั้น ทั้งนี้โดยกลุ่มดำเนินการและเคลื่อนไหวที่จะดำเนินการนี้ไม่ถูกควบคุมโดยทรัพยากรและระเบียบต่าง ๆ

กล่าวโดยสรุป ความหมายของการมีส่วนร่วม คือ การที่คนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมคิดร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมประเมินผลกับกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในสังคมนั้นเพื่อเป็นพลังในการพัฒนาสังคมของตนเองต่อไป

นอกจากนี้ การที่ประชาชนรวมกลุ่มกันพัฒนาความสำนึกในความเข้มแข็งสามารถตัดสินใจเรื่องสำคัญ ๆ ในกระบวนการพัฒนา และสร้างความตระหนัก (Consciousness) รู้สึกถึงความเข้มแข็งของอำนาจกลุ่มพัฒนาสมรรถภาพปัจเจกชนในองค์การมีความเฉียบคมในการจัดการ (managerial acumen) (ชินรัตน์ สมสืบ, 2539)

ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะกำหนดปัญหาและความต้องการด้วยตนเองโดยเฉพาะในขั้นตอนของการวางแผน แก้ไขปัญหา ดังที่ Cohen and Uphoff (1980, pp. 213 – 218, อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543.) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบคือ

- 1) การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วย การริเริ่ม ตัดสินใจ ดำเนินการ การตัดสินใจปฏิบัติการ
- 2) การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนทรัพยากร การบริหาร การประสานความร่วมมือ
- 3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ทั้งในส่วนผลประโยชน์ด้านวัตถุ สังคม และส่วนบุคคล
- 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

ผลการศึกษา เกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาของ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2536, น. 10) และอคิน รพีพัฒน์ (2531, น.49) มีความสอดคล้องกันคือได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมมีอยู่ 5 ระดับคือ

- 1) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
- 2) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา
- 3) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหา และพิจารณาแนวทางในการแก้ไขปัญหา
- 4) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา
- 5) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

เดวิท แมทิวส์ (เขียน) ฐิราวุฒิ เสนาคำ (แปล), (2541, น. 15 - 18) ได้เสนอหลักการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังต่อไปนี้

1) การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือการเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดปัญหาไม่เพียงแต่จากแง่มุมผลประโยชน์ของตนเท่านั้น หากรวมถึงผลประโยชน์ของคนอื่นด้วยซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นสำนึกของประชาชน และร่วมแก้ไขปัญหากำลังเกิดขึ้นกับชุมชน

2) การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์อันเป็นกระบวนการตัดสินใจที่เชื่อมโยงใกล้ชิดกับการปฏิบัติ แม้การสนทนาจะยังไม่ตกลงเห็นพ้องต้องกัน แต่เป็นการสร้างแนวกว้าง ๆ และเผยให้เห็นเป้าหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของผู้เข้าร่วม นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรมซึ่งเป็นตัวช่วยเสริมสร้างพลังรวมหมู่ในการดำเนินกิจกรรมตามที่ตัดสินใจ

3) การดำเนินกิจกรรมสาธารณะเป็นกิจกรรมระดมพลังรวมหมู่ของประชาชนมีความหลากหลายและเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก เกิดจากกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์นำมาซึ่งการกำหนดแนวทางทั่วไปของการดำเนินกิจกรรมเผยให้เห็นผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกันของผู้เข้าร่วมและเป้าหมายที่อาจร่วมกันได้ กิจกรรมสาธารณะเกิดจากเป้าหมายร่วมกันของผู้คนจึงก่อให้เกิดการรวมพลังเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กันและกัน

4) การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะคือ การเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชนโดยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่าความพยายามและกิจกรรมที่ดำเนินการใดมีประโยชน์ และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชน อีกทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ประเมินและปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนโดยทั่วไปนั้น ประชาชนสามารถเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่าจะทำอะไร เข้าร่วมในการปฏิบัติหรือกิจกรรมเฉพาะด้าน เข้าร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาและร่วมในการประเมินผลโครงการ (Cohen and Uphoff, 1977, p.6, อ้างแล้ว)

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของการมีส่วนร่วม อาจแบ่งโดย

1) การสนับสนุนทรัพยากร คือ การสนับสนุนเงิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือ การช่วยทำกิจกรรม คือ การเข้าร่วมในการวางแผน การประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการ การติดตาม และประเมินผล

2) อำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วมคือ เป็นผู้นำ กรรมการ สมาชิก ซึ่งลักษณะของการมีส่วนร่วมนี้ แสดงถึงระดับอำนาจของผู้เข้าร่วม จึงมีการโต้แย้งว่า การมีส่วนร่วมโดยใช้วิธีการพัฒนาความสามารถของประชาชนเป็นเพียงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมเพียงบางส่วน เพราะหลายกรณี ประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจทางออกที่ควรเป็นคือการเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment) แก่ประชาชน

ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปัจจัยที่เอื้ออำนวยหรือมีส่วนผลักดันให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนมีดังต่อไปนี้ (ไพบุลย์ เจริญทรัพย์, 2534, น.39)

1) ด้านนักพัฒนา ซึ่งต้องมีความเข้าใจในเนื้อหาและกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมของประชาชน

2) ด้านประชาชน โดยประชาชนต้องเป็นผู้ตัดสินใจเริ่มกิจกรรมของตนเอง

3) การได้รับการสนับสนุนจากภายนอกในด้านต่าง ๆ เช่น เทคนิควิธีการ ข้อมูลข่าวสาร การประสานงานและอุปกรณ์ที่จำเป็น

ซึ่งปัจจัยข้างต้นสอดคล้องกับที่ อคิน รพีพัฒน์ (2531, น. 57-59) ได้กล่าวถึงปัจจัยด้านนักพัฒนาซึ่งจะต้องมีบทบาทเป็นผู้สนับสนุนข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีให้กับชุมชน นอกจากนี้จะต้องคำนึงถึงโครงสร้างอำนาจของผู้นำท้องถิ่น และผลประโยชน์ด้วย

เงื่อนไขของการเข้ามามีส่วนร่วม

อาจกล่าวได้ว่า ระบบการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญ เนื่องจากระบบดังกล่าวเป็นโครงสร้างระดับใหญ่ในสังคมไทยซึ่งโดยทั่วไปสามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ประเภทดังนี้

1) เงื่อนไขทางการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

- การกระจายอำนาจทางการเมืองออกไปในทุกระดับและกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้ประชาชน
- สภาพทางเศรษฐกิจวัฒนธรรมและกายภาพของชุมชนเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วม
- สิทธิความเป็นพลเมือง

2) เงื่อนไขของโครงการพัฒนา

- โครงการพัฒนามีความสอดคล้องกับประชาชนที่จะมาเข้าร่วม
- มีการกระจายความรับผิดชอบ
- ชาวบ้านร่วมกันเป็นเจ้าของ
- มีการพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำและมีการเสริมด้านวิทยาการแก่สมาชิกกลุ่ม

3) เงื่อนไขของนักพัฒนา

- ความตั้งใจ ความมุ่งมั่นในการทำงานพัฒนา และความพร้อมทั้งกายและใจที่จะทำงานกับประชาชน
- การรับฟังปัญหาและการร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชน
- ศึกษาชุมชนร่วมกับประชาชน
- การสนับสนุนด้านกำลังใจ เพื่อให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในการแก้ปัญหา
- การสนับสนุนด้านวิชาการและเทคโนโลยี

4) เงื่อนไขของผู้นำ

- มีประวัติการทำงานเพื่อส่วนรวม
- มีความจริงใจ และตั้งใจในการปรับปรุงสภาพชุมชน
- ได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้าน
- มีความสามารถในการกระตุ้นชาวบ้านให้เห็นถึงปัญหา

5) เงื่อนไขทางการบริหารจัดการ

- การประสานการดำเนินงานกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน
- ศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการ
- การมีกองทุน หรือทรัพย์สินที่สมาชิกในกลุ่มร่วมกันเป็นเจ้าของ

6) เงื่อนไขทางสังคม - จิตวิทยา

- ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
- ความเดือดร้อน ความไม่พึงพอใจร่วมกัน
- การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนในทิศทางที่ปรารถนา
- การเห็นประโยชน์ในการเข้าร่วม
- การมีอิสรภาพและมีเวลาที่จะมีส่วนร่วม
- แรงจูงใจจากความสำเร็จของกลุ่ม

จากการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ นั้น การทำให้กลุ่มมีส่วนร่วมในกิจกรรมย่อมหมายถึงการทำให้เกิดความรู้สึกผูกมัดต่อเรื่องนั้น (Commit) และมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ (Behavior Component) ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของตนเอง

สถานการณ์ที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน มี 2 ลักษณะ ได้แก่

ลักษณะที่ 1 กรณีที่มีสถานการณ์เร่งด่วนเกิดขึ้นในชุมชนเช่นความเดือดร้อนจากปัญหาที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนจึงทำให้เกิดการประท้วง การเจรจาต่อรอง เป็นต้น การสร้างการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้รวดเร็วเพราะในสถานการณ์ดังกล่าวประชาชนจะมีจิตสำนึกที่จะแก้ไขปัญหาร่วมกันและลงมือปฏิบัติในสถานการณ์จริง สิ่งสำคัญที่จะทำให้การปฏิบัติงานประสบ

ผลสำเร็จคือ การจัดการด้านข้อมูลข่าวสาร การจัดบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย และการประสานงานกับสื่อมวลชน

ลักษณะที่ 2 ในกรณีที่ไม่มีสถานการณ์เร่งด่วนในชุมชน นักพัฒนาจะต้องกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจหรือการใช้แรงเสริม เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนให้เกิดขึ้น นอกจากนี้ ยงยุทธ บุราลธิ์ (2533, น.41-46) ได้กล่าวถึงหลักการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนในเชิงจิตวิทยามีดังต่อไปนี้

1. การสร้างแรงจูงใจในสังคม (Social motives) เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำงาน
2. การสร้างความภูมิใจให้กับสมาชิกโดยผู้นำต้องให้ความสนใจต่อสมาชิกกลุ่มเท่า ๆ กัน

อาจกล่าวได้ว่า การให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนนั้นบทบาทของนักพัฒนาจะต้องใช้เทคนิค วิธีการ ข้อมูลข่าวสาร และสื่อต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนได้มาเข้าร่วมในกรณีที่มีสถานการณ์ปัญหาเร่งด่วนเกิดขึ้นในชุมชน การสร้างการมีส่วนร่วมก็จะเกิดขึ้นเร็ว โดยอยู่ในรูปแบบของการเคลื่อนไหว เช่น การชุมนุมประท้วง การเดินขบวน การเจรจาต่อรอง การสร้างพันธมิตร การใช้สัญลักษณ์ การประกอบพิธีกรรม เป็นต้น โดยมีสื่อมวลชนเป็นฝ่ายเชื่อมระหว่างขบวนการกับสาธารณชนเพื่อเสนอปัญหาที่เกิดขึ้นต่อสังคม ส่วนในกรณีที่ไม่มีสถานการณ์ปัญหาเร่งด่วนนักพัฒนาจะต้องสร้างแรงจูงใจเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมโดยใช้เทคนิคการกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง

สำหรับแนวคิดการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์กลยุทธ์การสื่อสารของแกนนำชุมชนบ้านครัวในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้น ในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจายการจราจร

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน และสิทธิชุมชน

การพัฒนาประเทศสู่กระบวนการทันสมัยตามแผนพัฒนาฯ ฉบับปัจจุบัน (ฉบับที่ 8) เป็นก้าวแรกที่เปิดโอกาสให้คนไทยทุกกลุ่มสาขาอาชีพ และภูมิภาคของประเทศได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นและกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างกว้างขวางซึ่งคงต้องใช้ระยะเวลาที่ต่อเนื่องในการพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะของคนอันเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเพราะเป็นปัจจัย

ซึ่งขาดความสำเร็จของการพัฒนาในทุกเรื่องการพัฒนาในอนาคตซึ่งรัฐได้กำหนดทิศทางและแนวนโยบายที่เน้นการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในภูมิภาคและชนบทเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชุมชนจึงเกิดขึ้นพร้อมกับเทคโนโลยีและปัญหาของสังคมสมัยใหม่ที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้นบางปัญหาเกิดจากอิทธิพลภายนอกการแก้ปัญหาต้องการการรวมกำลังความร่วมมือทั้งจากทรัพยากรภายในชุมชนและทรัพยากรจากภายนอกชุมชน

ความหมายของชุมชน สามารถพิจารณาได้หลายแง่มุม อาทิ ด้านสังคมวิทยา จิตวิทยา ซึ่งบางครั้งมีความหมายในเชิงรูปธรรม และนามธรรม ในที่นี้ขอยกตัวอย่างความหมายของชุมชนในมุมมองของนักวิชาการจากหลายสาขาดังนี้

พระธรรมปิฎก (2539, น.71-72) ได้ให้ความหมายของชุมชนโดยการเปรียบกับคำว่า "สังฆะ" ในความหมายของหมู่คณะซึ่งสรุปได้ว่า "สังฆะ คือ ชุมชนแห่งกัลยาณมิตรคือการที่บุคคลมาอยู่ด้วยกันเริ่มตั้งแต่ผู้นำ (พระศาสดา) เป็นกัลยาณมิตรคือผู้ที่ช่วยเหลือผู้อื่นในการพัฒนาชีวิตได้ดีให้เป็นชีวิตที่เจริญอกงามและผู้ที่มาอยู่ด้วย (พระภิกษุ) ก็มาช่วยกันเอื้ออาทรต่อกันให้ แต่ละบุคคลพัฒนาตนให้เข้าถึงชีวิตที่ดีรวมกัน หรือชุมชนแต่ละบุคคลนั้นก็ควรประกอบหรือเป็นส่วนที่มีการเอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อสังฆะหรือชุมชนด้วยเช่นกัน"

พจนานุกรม Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (1994. P. 233) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่งมีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันมีศรัทธาความเชื่อ เชื้อชาติ การงานหรือมีความรู้สึกนึกคิด ความสนใจที่คล้ายคลึงกันมีการเกื้อกูลการเป็นอยู่ร่วมกัน

Peck (1987, อ้างถึงใน Homan p.81) ให้ความหมายว่าชุมชนคือ ปัจเจกชนซึ่งเรียนรู้ถึงสื่อสัมพันธ์ด้วยความซื่อสัตย์ และเป็นผู้มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันอย่างแน่นแฟ้น และมีความสัมพันธ์ร่วมกันอย่างมีนัยสำคัญที่จะร่วมสุขร่วมทุกข์และเกื้อกูลกัน โดยมองว่าชุมชนที่ดีนั้นไม่ใช่เกิดขึ้นได้ อย่างง่ายดาย หรือไม่ได้เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างง่าย เพราะชุมชนนั้นจะต้องมีเป้าหมายและการไปสู่เป้าหมายนั้นจะต้องหาหนทางด้วยการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความรักและสันติสุขเพื่อชุมชนนั้นจะสร้างความเป็นชุมชนได้สำเร็จความรู้สึกของสมาชิกในชุมชนนั้นรู้สึกว่าจะอบอุ่นและปลอดภัย

Baker Brownell (1950, p. 195) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ซึ่งสรุปได้ว่า "ชุมชน คือ การกระทำที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความร่วมมือร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่ตนรู้จักกัน อย่าง ใกล้ชิด และสนิทสนม

นักวิชาการและนักบริหารงานพัฒนาของไทยได้ให้ความหมายของ "ชุมชน" ไว้หลากหลาย เช่นเดียวกันดังนี้

ประเวศ วะสี (2540, น. 33) ได้ให้ความหมายชุมชนว่า "ความเป็นชุมชน อาจหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งหรือเท่าใดก็ได้มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันมีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จตาม วัตถุประสงค์ร่วมกัน"

กาญจนา แก้วเทพ (2538, น. 14) กล่าวถึงชุมชนว่า "ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตเดียวกันมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะ และอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการ ใช้ชีวิตร่วมกันมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติจนถึง ระดับหมู่บ้าน และระดับเกินหมู่บ้าน และผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีความรู้สึกเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังคงมีการดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ้ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย"

จากความหมายข้างต้น เกี่ยวกับแนวคิดการศึกษาชุมชน ที่มีนัยใกล้เคียงกันทั้งในด้าน สังคม-วิทยา มานุษยวิทยา ชุมชน และประชาสังคม และชุมชนรูปแบบใหม่ ในส่วนแนวคิด เกี่ยวกับชุมชน ประชาสังคม ซึ่งถือเป็นกลุ่ม องค์กร ชมรม สมาคม ฯลฯ ที่เป็นโครงสร้างอยู่ กึ่งกลางระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐ หรือที่เรียกว่า "mediating Structure" (อ้างถึงใน อเนก เหล่าธรรมทัศน์. 2542, น.15) แนวคิดดังกล่าว ปฏิเสธรัฐขนาดใหญ่ ซึ่งมีบทบาทอำนาจหน้าที่ มากมายและทำการแทนสังคมในทุกเรื่องโดยไม่สนใจสังคมและมีเป้าหมายที่จะให้ปัจเจกชน รวมกันเป็นกลุ่มก้อน เน้นการรวมตัวของคนใกล้ชิด เช่น ครอบครัว วัด บ้าน โรงเรียน เป็นต้น

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2541, น.9) สรุปถึงความเป็นชุมชนและ ประชาคมภายใต้กระแสการสร้างชุมชนใหม่ หมายถึง ชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) ที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ความเป็นชุมชนมี ลักษณะเป็นพลวัตที่บุคคลและกลุ่มคนต่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่สนใจร่วมกันมีความสัมพันธ์และตัดสินใจร่วมกันโดยมีพันธะเชื่อมโยงระบบใหญ่บนพื้นฐานความเป็นอยู่ที่ดีร่วมกัน

ความสำคัญของการปลูกจิตสำนึกทางสังคมและการเมือง และใช้วิธีการเคลื่อนไหวทางการเมืองควบคู่ไปกับการทำกิจกรรมในเชิงพัฒนาอย่างเข้มข้น เพื่อให้สอดคล้องกับปัญหาซึ่งจิตสำนึกที่ร่วมกัน สร้างให้เกิดในชุมชนคือ การอยู่ร่วมกันอย่างเท่าเทียมกัน สำนึกของการร่วมกัน สร้างสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจการปกครองและมีสิ่งแวดล้อมทางสังคมและการเมืองที่ดีกว่าปัจจุบัน ในแง่ระดับจิตสำนึก (มานพ ประทุมทอง. 2531) แบ่งเป็น 4 ระดับคือ

- 1) จิตสำนึกเพื่อตัวเองและครอบครัว
- 2) จิตสำนึกเพื่อชุมชนและการเมืองในชุมชน
- 3) จิตสำนึกเพื่อสังคมส่วนกลางและการเมืองระหว่างส่วนกลาง
- 4) จิตสำนึกเพื่อสังคมทั่วไปและการเมืองระดับประเทศ

นอกจากนี้ อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล (2541, น.11-18) ได้เสนอเนื้อหาของคำจำกัดความ และการตีความของคำว่า "ประชาสังคม" อันเป็นแนวทางในการเรียนรู้ถึงความเป็นชุมชนว่ามีลักษณะดังนี้

- 1) มีความหลากหลายของการรวมตัว พื้นที่ รูปแบบของกิจกรรม ประเด็นความสนใจ ปัญหา และกลุ่มคนที่มารวมตัว
- 2) มีความเป็นชุมชนที่อาจมีอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่เชื่อมโยงติดต่อกันในทางใดทางหนึ่ง หรือความเป็นชุมชนขนาดเล็กที่รวมตัวด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ หรือผลประโยชน์ร่วมกัน
- 3) บนสำนึกสาธารณะช่วยจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง (Public Consciousness) ของสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society)
- 4) มีกิจกรรมและความต่อเนื่องบนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่ม และด้วยพื้นฐานแห่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (Interactive Learning Through Action) ที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน
- 5) มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสารด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สื่อสาร และเครือข่ายเพื่อกลุ่มประชาสังคมจะมีความยั่งยืน (Communication and Network)

กาญจนา แก้วเทพ (2538, น. 202) ได้เสนอหลักวิเคราะห์การศึกษาชุมชนที่มีแนวทางเพื่อเป็นเครื่องมือช่วยในการวิเคราะห์ คือ

1. ต้องมีมิติทางด้านประวัติศาสตร์ กล่าวคือมองดูตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่ามีอะไรเปลี่ยนแปลงคลี่คลายมาได้อย่างไร และอะไรเป็นปัจจัยกำหนดการเปลี่ยนแปลง
2. การวิเคราะห์ในเชิงโครงสร้างคือ การวิเคราะห์ที่อยู่บนพื้นฐานความเข้าใจที่ว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่หากเกิดขึ้นอย่างมีระบบระเบียบ โครงสร้างที่แน่นอนมีองค์ประกอบย่อยของเหตุการณ์นั้นมีกลไกและเงื่อนไขที่สืบทอดเหตุการณ์นั้น
3. วิเคราะห์/สำรวจปัญหา ความสามารถ และศักยภาพทั้งหมดในการแก้ไขปัญหา
4. เครื่องช่วย กลไกเงื่อนไขที่เสริมสร้างสืบทอดหรือทำลายเหตุการณ์นั้น ๆ

การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ เป็นอีกมิติหนึ่งที่ศึกษาถึงพัฒนาการของชุมชนซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอำนาจ และอุดมการณ์ในสังคมซึ่ง จักรทิพย์ นาถสุภา (2540, น.14 -17) ได้กล่าวถึงกรอบแนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและชนชาติไทย มีสาระสำคัญที่ต้องคำนึงถึงดังต่อไปนี้

1. โครงสร้างสังคมเศรษฐกิจโดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจรวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบการเมืองและวัฒนธรรม
2. วิวัฒนาการของระบบสังคมเศรษฐกิจคือ ศึกษาแบบเป็นประวัติศาสตร์อธิบายกระบวนการความเป็นมาและระบบที่พึงปรารถนาในอนาคต
3. ไม่ละเลยที่จะพิจารณาความขัดแย้งในระบบและสนใจถึงหน่ออ่อนของความคิดและกระบวนการ อันเป็นจุดเริ่มของการเปลี่ยนแปลงสู่สภาพที่ดีขึ้น และเสนอการศึกษาชุมชนในเรื่องประวัติศาสตร์ของชุมชนหมู่บ้านในประเด็นต่าง ๆ คือ
 - 1) ความสำคัญของการศึกษาประวัติชุมชนหมู่บ้าน
 - 2) การศึกษาประวัติชุมชนหมู่บ้านแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง
 - 3) วิธีการศึกษาประวัติชุมชนหมู่บ้านโดยการสัมภาษณ์ที่เน้นให้คนไทยและวัฒนธรรมไทยเป็นตัวตั้ง เป็นตัวดำเนินการ เป็นศูนย์กลางของการกระทำการ

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากวิวัฒนาการ การใช้แนวคิดนี้ในการวิเคราะห์สังคมพบว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่สองประการคือ “คุณภาพความสัมพันธ์ระหว่างคน” กับ “หน่วยในพื้นที่ที่มีขอบเขตจำกัด” (อคิน รพีพัฒน์ และคณะ. 2542 : 22) สำหรับกรณีชุมชนบ้านครัวการต่อสู้ อย่างเข้มแข็ง ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากความเป็น “ชุมชน” ของชุมชนบ้านครัว ระบบความสัมพันธ์ที่ยึดโยงกันหรือมีองค์ประกอบส่วนต่างๆที่ทำหน้าที่ดำรงความสัมพันธ์ภายในสร้างความเข้มแข็งของความสัมพันธ์ภายในเช่น วัฒนธรรมความเชื่อประเพณีทางศาสนา (ซุลวีรัตน์ เจริญพร, อ้างถึงใน ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2543.)

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาชุมชน และสิทธิชุมชน ผู้วิจัยใช้เป็นกรอบในการศึกษา วิเคราะห์ลักษณะและปัจจัยที่ชาวชุมชนแสดงออกถึงความรู้สึกผูกพัน ความรู้สึกติดดิน และผลงานความร่วมมือต่าง ๆ ภายในชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างกลุ่ม และเครือข่ายการพัฒนา

ปรากฏการณ์ของการรวมตัวของประชาชนในชุมชน ท้องถิ่น สู่องค์กรเพื่อร่วมกันเรียนรู้ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ แนวทางการแก้ไขปัญหาและร่วมกันตัดสินใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการ ประกอบ อาชีพ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการจัดการปัญหา สังคมอื่น ๆ ตาม ทิศทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ที่กำหนดความมุ่งหมายชัดเจนว่าต้องการ เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนการพัฒนาเครือข่ายและแนวร่วมจึงนับเป็นประโยชน์ที่สำคัญ ต่อการกำหนดนโยบายแก่ผู้ที่มีหน้าที่ปฏิบัติหรือนักพัฒนาให้มีความเข้าใจในการดำเนินงานใน ด้านการส่งเสริมและสนับสนุน การจัดรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อร่วมกันดำเนิน กิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องและเป็นระบบนั้นเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่จะทำให้การทำงานกับชุมชนเป็นไปได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ก่อนเข้าสู่กระบวนการการสร้างเครือข่ายแห่งการพัฒนานั้น แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับกลุ่ม ในงานพัฒนาได้ถูกนำมาอธิบายในหลายความหมายไม่ว่าจะเป็นองค์กรชุมชน องค์กรชาวบ้าน หรือ องค์กรประชาชน โดยนิยามของ “กลุ่ม” Dweight Sanderson (อ้างถึงใน พัฒน์ บุญยรัต พันธุ์, 2537 : น.147) ได้ให้คำนิยามกลุ่มไว้ว่า กลุ่มคือ “บุคคลรวมกันตั้งแต่สองคนขึ้นไปโดยมี แบบแผนของการปฏิบัติต่อกันในทางจิตวิทยาและเป็นที่ยอมรับกันในสมาชิกของกลุ่มเองและรวมทั้งกลุ่มอื่น ๆ ด้วยทั้งนี้ก็เนื่องจากกลุ่มมีแบบอย่างของพฤติกรรมร่วมโดยเฉพาะ”

Feldmars and Arnold (อ้างใน บุญเกิด มาอ่อง, 2537 : 8) ให้คำนิยามไว้ว่า “กลุ่ม หมายถึง คนตั้งแต่สองคนขึ้นไปที่มารวมตัวกันโดยมีลักษณะสำคัญคือ มีความสัมพันธ์กันรับรู้ว่าคุณเองมีความสนใจ และเป้าหมายร่วมกันมารวมตัวกันเพื่อความสำเร็จของกิจกรรมในการทำงาน”

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (ม.ป.ป., น.1) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับ “กลุ่ม” ว่าเป็นการร่วมพลังของคนจำนวนหนึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่หรือร่วมกันกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (หรือหลายสิ่ง) เพื่อให้ ได้รับประโยชน์ตามที่ตน (และกลุ่มของตน)ปรารถนา การรวม (หรือร่วม) พลังนี้อาจมองได้ 2 นัยคือ ก) รวมพลังเพื่อต่อรองเรียกร้อง ขอรับความช่วยเหลือจากภายนอก และ ข) รวมพลังเพื่อต่อรองดำเนินการด้วยตนเองให้มากที่สุดเพื่อการแก้ไขปัญหาของตน

ซึ่งตามหลักการพัฒนาแล้วการรวมพลังที่เหมาะสมในการพัฒนาน่าจะอยู่ในรูปแบบมากกว่า เพราะสามารถนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด การมีประสบการณ์ด้วยตนเองย่อมจะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มากยิ่งขึ้น ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาอื่น ๆ ได้แม้จะมีความยากลำบากก็ตาม การพัฒนาความเข้มแข็งแก่องค์กรชุมชน ถือเป็นความสามารถ ในการบริหารจัดการได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อแก้ปัญหาความยากจนและปัญหาอื่น ๆ รวมทั้งยังสามารถเผชิญกับภาวะวิกฤตต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี องค์กรชุมชนจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดสำหรับความยั่งยืนของสังคมชนบทและสังคมทั้งหมด (ประเวศ วะสี, 2541)

ความจำเป็นในการเสริมสร้างกลุ่ม เป็นกระแสการพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาโครงสร้างความเป็นชุมชนในเชิงประวัติศาสตร์กล่าวคือ เป็นการศึกษาถึงสภาพเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากชุมชนอิสระมาสู่การขึ้นต่อรัฐศูนย์กลางและวัฒนธรรมแบบชุมชน ตั้งเดิมสู่วัฒนธรรมแบบทุนนิยม พฤติกรรม ความเชื่อ ที่สะท้อนออกมาในรูปพิธีกรรม ประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ รวมถึงลักษณะเฉพาะและพลังในการส่งเสริมชาวบ้านให้เกิดจิตสำนึกต่อบทบาทและพลังของตน ภายใต้เงื่อนไขที่สอดคล้องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ โดยมีสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนทำหน้าที่เชื่อมประสานภายใต้วัฒนธรรมและทิศทางแห่งอุดมการณ์และพัฒนาศักยภาพขององค์กรชุมชนให้บรรลุสู่การพึ่งตนเองในการพัฒนาในที่สุด (วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ, 2527)

กาญจนา แก้วเทพ (อ้างถึงใน นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540, น.21-22) ได้อธิบายขั้นของการสร้างเครือข่าย และการระดมความร่วมมือจากภายนอก สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม

ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนย่อย ๆ ที่อาจจะทำได้พร้อม ๆ กันหรือเหลื่อมล้ำกันคือ ขั้นรอบการวิเคราะห์ชุมชน และแสวงหาทางเลือกทำกิจกรรม

1.1 ขั้นการวิเคราะห์ชุมชน นับเป็นขั้นตอนที่เป็นหัวใจที่สุดของการทำงานพัฒนา เนื้อหาการวิเคราะห์ชุมชนประกอบด้วย การ “รู้เรา รู้เขา” เนื่องจากในด้านหนึ่งงานพัฒนาเป็นกระบวนการต่อสู้กับปัญหาโดยที่ผู้ต่อสู้ต้องรู้จักจุดแข็งและจุดอ่อนของตนเองและชุมชนและทิศทางพัฒนาควรพัฒนาจาก “ล่างขึ้นบน” นั่นคือ สมาชิกทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนแรกของการวิเคราะห์ซึ่งผลของขั้นตอนนี้คือการเพิ่มพลังความรู้ของชาวบ้านในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาการมองเห็นสาเหตุหลัก สาเหตุรอง สาเหตุร่วม การตรวจสอบสาเหตุที่แท้จริง รวมทั้งตรวจสอบวิเคราะห์ของตัวเองกับคนอื่น ๆ ในชุมชน

1.2 ขั้นการแสวงหาทางเลือกเพื่อทำกิจกรรม เนื้อหาขั้นตอนคือ การระดมความคิดเพื่อเลือกทำกิจกรรมก่อนหลังให้พอเหมาะกับความสามารถของชุมชนวิธีการแสวงหาทางเลือกคือ นอกจากระดมความคิดในกลุ่มตนแล้วยังกระทำจากการศึกษางานของกลุ่มพัฒนาอื่น ๆ เพื่อเป็นการขยายฐานความรู้ในเรื่องการแก้ปัญหาการคิดคาดการณ์ล่วงหน้าการประเมินโอกาส (Opportunity) และขีดจำกัด (Limit) ของกลุ่ม

2. ขั้นลงมือปฏิบัติการ

เป็นขั้นตอนที่สัมพันธ์กับขั้นตอนแรกคือ หากกลุ่มสามารถวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของตนเองได้ใกล้เคียงกับความจริงและมีประสบการณ์กว้างขวางในการหาทางออกก็จะสามารถเลือกกิจกรรมได้อย่างเหมาะสมกับธรรมชาติของกลุ่ม ซึ่งในการเลือกทำกิจกรรมนี้มีหลักการสำคัญบางประการที่ต้องยึดเอาไว้เช่น หลักเรื่องการพยายามพึ่งพาตนเองใช้ทรัพยากรและความพยายามของตัวเองให้มากที่สุด

3. ขั้นขยายตัว

ลักษณะการขยายตัวขององค์กรชุมชนนั้นมีอยู่ 2 ทิศทางคือ ทิศทางแรกคือการขยายประเภทของกิจกรรม อีกทิศทางหนึ่งเป็นการขยายแนวคิดและกิจกรรมในแง่ของพื้นที่สำหรับเหตุผลของการขยายกิจกรรมนั้นไม่แตกต่างไปจากวิถีคิดของระบบธุรกิจ หากว่าการเผยแพร่แนวคิดไปยังกลุ่มอื่น ๆ น่าจะมีเหตุผล 2-3 ประการคือ ประการแรก เนื่องจากสำนึกเดิมของชาวบ้านที่ทราบว่ามีคนคนเดียว บ้านเดียว ชุมชนเดียวยอมมีขีดจำกัดในเรื่องทรัพยากร กลยุทธ์ในการแก้ไขคือ การสร้างเครือข่ายขึ้นมา

4. ขั้นพลังคือสามัคคี

ในขั้นตอนนี้จะเป็นไปตามหลักของ “สามัคคีคือพลัง” หลังจากกลุ่มมีความเข้มแข็งแล้ว ความเข้มแข็งดังกล่าวก็จะสามารถระดมความร่วมมือจากกลุ่มบุคคลภายนอก ที่เรียกว่าองค์กรพันธมิตร รูปแบบการสำแดงพลังของความสามัคคี นอกจากจะเป็นไปในรูปแบบของการระดมความร่วมมือแล้ว ในบางกรณียังต้องเป็นไปในรูปแบบของการต่อรองและเป็นหลักธรรมชาติที่ว่ายิ่งกลุ่มใดมีความเข้มแข็งมากก็สามารถสำแดงพลังในรูปแบบต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้นทำให้การระดมความสามัคคีและการยอมรับจากบุคคลภายนอกได้มากยิ่งขึ้น

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (ม.ป.ป., น. 1-5) ได้เขียนอธิบายกระบวนการสนับสนุนการดำรงอยู่ของกลุ่มโดยจำแนกออกเป็น 5 กระบวนการคือ

1) การปลุกจิตสำนึก (Conscioustization) คือการที่จะทำให้สมาชิกของกลุ่มเกิดความตระหนักว่ามีปัญหาที่เผชิญอยู่ และสมาชิกมีความประสงค์ที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว เหล่านี้ให้หมดไปตามกำลังและความสามารถ ซึ่งถ้าสมาชิกมีจิตสำนึกในเรื่องของการที่จะแก้ไขปัญหาก็จะนำมาสู่การรวมตัวซึ่งเป็นกระบวนการที่ 2

2) การรวมพลัง (organization) เกิดขึ้นภายหลังจากสมาชิกได้มีคุณสมบัติเกิดความตระหนักอยากแก้ไขปัญหาก็ได้มีการพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนหรือตกลงที่จะดำเนินการบางอย่างร่วมกันซึ่งความเป็นกลุ่มนี้จะเริ่มเกิดหลังจากที่สมาชิกได้มีการตัดสินใจร่วมกันว่าจะทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกันในขั้นตอนนี้จะมีการเลือกผู้แทนมาทำหน้าที่ในการประสานความคิดทำหน้าที่ดำเนินการ ติดต่อกับกระบวนการของกลุ่ม และผู้แทนนั้นอาจเป็นผู้ที่จะทำให้สมาชิกทำกิจกรรมในทิศทางที่ได้ตกลงไว้

3) การส่งเสริมความรู้ด้านเทคโนโลยี (Technology) ซึ่งมีความจำเป็นในการประยุกต์ใช้ที่จะปรับหรือแก้ไขปัญหาของตนเอง กระบวนการทางเทคโนโลยีนี้อาจจะเกิดขึ้นจากการที่สมาชิกได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน สมาชิกที่มาร่วมต่างก็ให้ความรู้มากขึ้น และนำไปใช้ในชีวิตประจำวันกระบวนการดังกล่าวนอกจากสมาชิกจะมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกัน อาจเพิ่มความรู้ทางเทคโนโลยีโดยการเชิญผู้มีความรู้หรือวิทยากรจากหน่วยงานภายนอกมาก็ได้

4) การบริหารการจัดการ (Management) กระบวนการบริหารจัดการที่ดีในกลุ่มประกอบ ด้วยการทำบัญชีเพื่อสร้างหลักฐานให้สมาชิกเกิดความไว้วางใจ การบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ หรือข้อตกลงหรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้เกิดขึ้นเป็นบันทึกรายงานการประชุม บันทึกข้อตกลงโดยสมาชิกเป็นผู้กำหนดการประสานงานภายในอันเป็นข่าวสารให้หมู่สมาชิกเข้าใจและเห็นว่าการกระจายผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นไปอย่างยุติธรรมการประสานงานในระหว่างผู้แทนกลุ่มเพื่อแก้ไขบทบาทและติดตามการทำงานตามระบบ ขั้นตอนการระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอก

5) กระบวนการสนับสนุน (Support) ในกรณีที่กลุ่มได้ผ่านกระบวนการทั้ง 4 มาแล้ว สำหรับบุคคลภายนอกที่มีบทบาทในการส่งเสริมการพัฒนาของกลุ่ม ควรหาวิธีการสนับสนุนในด้านวัสดุอุปกรณ์หรือปัจจัยต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งการเงินเพื่อที่จะให้กลุ่มนั้นได้มีศักยภาพสูงขึ้น ซึ่งหากทรัพยากรภายในอย่างเดียว การแก้ไขปัญหาก็จะเป็นไปอย่างล่าช้าไม่ทันการณ์

จากแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนา และการเสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนา ผู้วิจัยใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ในประเด็นของกลยุทธ์การสื่อสารของแกนนำชุมชนบ้านครัวในการจัดการปัญหา ในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจายการจราจร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กันยา สุนทรารักษ์ ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทการสื่อสารระหว่างบุคคลที่มีผลต่อการยอมรับ การเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์โคนมหนองโพ จังหวัดราชบุรีพบว่า การสื่อสารระหว่างบุคคลนั้น สมาชิกทุกคนได้มีการพบปะ ติดต่อกับสื่อสารระหว่างกันในชีวิตประจำวัน สื่อบุคคลมีบทบาทอย่างสูงในการจูงใจต่อการยอมรับในการเข้าเป็นสมาชิกที่ไม่เท่ากัน ขณะที่เพื่อนร่วมกลุ่มอาชีพจะมีบทบาทมากที่สุด รองลงมาคือเพื่อนบ้าน ส่วนกลวิธีการสื่อสารแบบประชุมกลุ่มเป็นการสื่อสารที่จูงใจให้ประชาชนยอมรับเข้าเป็นสมาชิกมากกว่าการสื่อสารในลักษณะอื่น ๆ

นภา ชมไพบุลย์ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทของกลุ่มเกษตรกร โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบทบาทและประสิทธิภาพของกลุ่มเกษตรกรในการพัฒนาชนบท ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกร รูปแบบการมีส่วนร่วม ลักษณะ และปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรในการพัฒนาชนบท ผลการวิจัยพบว่า การที่กลุ่มสามารถ ดำรงอยู่และมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องนั้นเป็นผลมาจากปัจจัยภายในอันเกิดจากสายสัมพันธ์ภายใน กลุ่มที่มุ่งหวังที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยตนเอง โดยเฉพาะผู้นำมีบทบาทมากประกอบกับปัจจัย ภายนอกได้แก่ ความสัมพันธ์ของกลุ่มเกษตรกรด้วยกัน การสนับสนุนจากองค์กรเอกชนและสถาบัน การศึกษาที่มีส่วนในการส่งเสริมบางประการอันเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความพยายามมากยิ่งขึ้น เป้าหมายประสิทธิภาพและเป้าหมายการมีส่วนร่วมของกลุ่ม มีการขัดแย้งกันอยู่บ้างควรมีการทำ ความเข้าใจในการศึกษามากขึ้น ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงพัฒนาการแต่ละช่วงของกลุ่มเกษตรกรและควรมีการศึกษาให้มีลักษณะเชิงประวัติศาสตร์มากยิ่งขึ้น

ดารณี รักดี ได้ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อพัฒนาอาชีพใน ชุมชนชนบทพึ่งตนเอง หมู่บ้านคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราชกล่าวถึง ปัจจัยที่ส่งเสริมความสำเร็จ ในการพัฒนาชุมชนคีรีวงคือ ชาวบ้านมีความรักและศรัทธาในตัวผู้นำจึงพร้อมใจกันทำงานซึ่ง ลักษณะของผู้นำ ต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมมีความรู้ความสามารถตั้งใจทำงานอย่างจริงจัง ไม่เห็นแก่ ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม

นพรัตน์ มุณีรัตน์ ศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของประชาชนในชุมชนคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ทำ การศึกษารูปแบบการสื่อสารในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ บทบาทของผู้นำชุมชนในการจัดการ

ปัญหา อุปสรรคและแนวทางการแก้ปัญหาในการจัดการ พบว่า ผู้นำในชุมชนคีรีวงซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวงนั้นประกอบด้วยผู้นำที่เป็นทางการได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. และผู้นำที่ไม่เป็นทางการได้แก่ ผู้อาวุโส ประธานและกรรมการกลุ่มองค์กรในชุมชนโดยกลุ่มผู้นำเหล่านี้ต่างมีบทบาทร่วมกันในฐานะคณะกรรมการชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง รวมไปถึงการกำหนดแผนการจัดการ และกฎระเบียบ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร การดูแลและบริการนักท่องเที่ยวรวมทั้งการแก้ไขปัญหาซึ่งในส่วนของแนวทางการแก้ไขปัญหาในทรรณะของชาวคีรีวงคือ การใช้ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ การเลือกตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ เพื่อเปลี่ยนแปลงแผนการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนใหม่ รวมทั้งแผนการจัดการในเชิงนโยบาย

จากการศึกษาเบื้องต้นของผู้วิจัยเกี่ยวกับวิธีการสื่อสารของชุมชนบ้านครัวเหนือในการสร้างความเข้มแข็งโดยทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลหลักคือ คุณสมใจ เนื่องนิยม (วันที่ 29 สิงหาคม 2543) พบว่า ความเข้มแข็งของชุมชนส่วนหนึ่งมาจากการที่คนในชุมชนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตนเอง และต่อสู้กับปัญหาที่เข้ามากระทบกับชุมชนด้วยความถูกต้อง ที่สำคัญคือการยึดหลักปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาอิสลามที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาว่า “มุสลิมทุกคนที่นับถือศาสนาอิสลามไปอยู่แผ่นดินไหนให้รักแผ่นดินนั้น เพราะเราเป็นคนไทยแต่แตกต่างกันทางศาสนาเท่านั้นแต่ศาสนาอิสลามสอนให้รักแผ่นดินถิ่นเกิด” ความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้นจากความภูมิใจของคนในชุมชน ความสามัคคี ความเป็นอยู่แบบพี่น้อง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งเกิดจากการรวมพลังของทั้ง 3 ชุมชนคือ ชุมชนบ้านครัวเหนือ ชุมชนบ้านครัวใต้ และชุมชนบ้านครัวตะวันตก นอกจากนี้การพัฒนาภายในชุมชน ส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกซึ่งเข้ามาให้การสนับสนุน ฝึกอบรมในด้านสาธารณสุข อนามัย รวมถึงเครื่องมืออุปกรณ์ที่ใช้ในการเผยแพร่ ข่าวสารต่าง ๆ ภายในชุมชน

กุสุมา ภูใหญ่ ศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้ ความคาดหวัง ความพึงพอใจ และการยอมรับของชาวชุมชนมุสลิมในเขตหนองจอกต่อบทบาทในการพัฒนาชุมชนของอิหม่าม ผลการศึกษาพบว่า ในประเด็นของปัจจัยที่ทำให้ชาวชุมชนมีพฤติกรรมยอมรับบทบาทของอิหม่ามแตกต่างกันได้แก่ ความบ่อยครั้งในการเปิดรับข่าวสาร ระดับการเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน ความบ่อยครั้งในการไปละหมาดที่มัสยิด ระดับของการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ความตระหนักในปัญหาของชุมชน ความเข้าใจ ความหมายของการพัฒนาชุมชน และพฤติกรรมที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนส่งผลต่อการยอมรับบทบาทของอิหม่ามอีกด้วย

ในส่วนของการเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนพบว่า ชาวชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการในระดับสูง จะยอมรับในความเป็นผู้นำของอิหม่ามสูงด้วย อาจเป็นเพราะพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นในการมีส่วนร่วมเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเป็นคนที่เปิดตัวเองต่อสังคม (Openness) และความกระตือรือร้นต่อสังคมแวดล้อมของชาวชุมชน (Active) นอกจากนี้ยังพบว่า คนที่เป็นคนพื้นเพเดิม อาจมีความรู้สึกใกล้ชิด ผูกพันกับอิหม่ามมากกว่าเนื่องจากโดยส่วนใหญ่คนที่เป็นอิหม่ามมักจะเป็นคนพื้นเพเดิมในชุมชนอยู่แล้ว

วัชรวิภา วัชรเสถียร ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความผูกพันต่อองค์กรของพนักงานในองค์กรรัฐวิสาหกิจขนาดใหญ่ ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความผูกพันต่อองค์กรของพนักงานในองค์กรรัฐวิสาหกิจขนาดใหญ่ได้แก่ ความพึงพอใจในการปฏิบัติงาน อายุ ความพึงพอใจในการสื่อสารในด้านคุณภาพของสื่อ การสื่อสารด้านความสัมพันธ์กับผู้บังคับบัญชา บรรยากาศการติดต่อสื่อสารและการศึกษาซึ่งความพึงพอใจในการปฏิบัติงานเป็นตัวแปรที่สามารถอธิบายความผูกพันต่อองค์กรได้มากที่สุด นอกจากนี้ อุชิ (Ouchi, 1981) ได้อธิบายความผูกพันต่อองค์กรว่าคนทั่วไปจะมีความรู้สึกผูกพันเป็นธรรมชาติอยู่ในตนเองเพราะต้องการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม การที่บุคคลจะมีความผูกพันหรือไม่ขึ้นอยู่กับมุมมองและทัศนคติของบุคคลที่มีต่อองค์กรหากมองในแง่ดีบุคคลก็ต้องการคงอยู่กับองค์กร เป็นต้น

จรัญญา วงษ์พรหม (2536) ศึกษาเรื่อง "การบริหารจัดการและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในสหกรณ์ร้านค้าบ้านสัมพันธ์ ต.นาตำ อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น" พบว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกเกิดขึ้นและทำให้สหกรณ์ร้านค้าบ้านสัมพันธ์ประสบ ความสำเร็จเกิดจาก

- 1) ความคิดริเริ่มของชาวบ้าน
- 2) ผู้นำมีความน่าเชื่อถือ
- 3) มีระเบียบกฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการ

จินตนา ทองรอด (2529, น. 97, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543.) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมในโครงการข้าวหน้าน้ำมันในเขตเกษตรล้าหลังของชาวนา : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านหนองเต่า ต.แม่เปา กิ่ง อ.พญาเม็งราย จ.เชียงใหม่ พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนซึ่งสามารถจัดลำดับจากมากไปน้อยดังนี้

- 1) ร่วมในการสละเงิน
- 2) ร่วมสละแรงงาน
- 3) ร่วมในการเข้าประชุม
- 4) ร่วมสละวัสดุอุปกรณ์
- 5) ร่วมในการวางแผน
- 6) ร่วมแสดงความคิดเห็น
- 7) ร่วมชักชวนชาวบ้าน
- 8) ร่วมรับผิดชอบ หรือ ควบคุมการดำเนินการ
- 9) ร่วมติดตามผลการดำเนินงาน

ซูลีรัตน์ เจริญพร (2543) ได้ศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพการต่อสู้ของชุมชนบ้านครัว ในสถานการณ์การไล่รื้อ กรณีสร้างทางด่วนสายอุรุพงษ์ - ราชดำริ ตัดผ่านชุมชนแห่งนี้ตามข้อเสนอของการทางพิเศษแห่งประเทศไทยสรุปได้ว่าความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนบ้านครัวเกิดขึ้นจากการสร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นเจ้าของชุมชนให้กับชาวชุมชนที่อาศัยอยู่ การดำรงวัฒนธรรมตามหลักศาสนา กิจกรรมทางสังคมที่สร้างการมีส่วนร่วมของชาวชุมชน การประสานความร่วมมือในเรื่องต่าง ๆ ได้ยึดโยงชุมชนบ้านครัวไว้ นอกจากนี้คณะทำงานเฉพาะกิจยังได้สร้างความเข้มแข็งขององค์กรด้วยการปรับโครงสร้างองค์กร บทบาท และการจัดการของผู้ทำให้เหมาะสมต่อการต่อสู้ในเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป

อำพร พัวประดิษฐ์ (2536) ได้ศึกษาถึง ความเชื่อทางศาสนาอิสลามและวิถีชีวิตของชาวมุสลิมในชุมชนบ้านครัว พบว่า ชาวมุสลิมเชื้อสายจามในชุมชนฯ ส่วนใหญ่เชื่อว่า ชุมชน มัสยิด และสุสานเป็นเรือนร่างเดียวกัน แยกจากกันไม่ได้ หากแยกจากกันแล้วจะขัดกับความเชื่อทางศาสนาและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวชุมชนหลายประการ กล่าวคือ มัสยิดเป็นศาสนสถานที่ชาวมุสลิมในชุมชนบ้านครัวใช้เป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การนมาซวันละ 5 ครั้ง รวมทั้งประกอบพิธีกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งไม่ขัดต่อศาสนาอิสลาม ซึ่งชาวมุสลิมมีภาระที่ต้องช่วยกันดูแลมัสยิด ตามคำสั่งของศาสดาที่ระบุว่า ให้สร้างมัสยิดในชุมชนทั้งต้องทำให้มัสยิดสะอาด และมีกลิ่นหอม ทางด้านความเชื่อของชาวมุสลิมในชุมชนบ้านครัวที่เกี่ยวข้องกับสุสานพบว่า ส่วนใหญ่มุสลิมในชุมชนใช้สุสานที่มีอยู่ทั้งสามแห่ง เป็นที่ฝังศพบรรพบุรุษของตนมายาวนานกว่าสองร้อยปี ทั้งนี้การประกอบพิธีกรรมดังกล่าวเป็นไปตามหลักการของศาสนาอิสลามที่ระบุว่า ต้องจัดการฝังศพทันที รมิได้ ศพต้องถูกฝังภายใน 24 ชั่วโมง

นดา ดำริห์เลิศ (2542) ศึกษาการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนของประชาชนในชุมชนบ้านครัว กรุงเทพมหานคร พบว่า ประชาชนในชุมชนบ้านครัวมีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง โดยไม่ขึ้นอยู่กับอายุ ระดับการศึกษา อาชีพ ระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน สถานภาพในการครอบครองที่อยู่อาศัย และสถานภาพในชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่า มีสาเหตุอื่น ๆ ที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนคือ ประชาชนมีความรักและผูกพันกับชุมชน ต้องการให้ชุมชนของตนพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น ส่วนสาเหตุที่ทำให้ประชาชนไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชน คือ การไม่เห็นประโยชน์จากการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ การไม่มีเวลาร่วมกิจกรรม เป็นต้น

เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ (2532) ทำการศึกษาถึงปัญหาและความต้องการของชุมชนบ้านครัวเหนือในด้านสาธารณูปโภคและสภาพแวดล้อม ในส่วนของทัศนคติของชาวบ้านที่ติดต่อบทบาทของคณะกรรมการชุมชน พบว่า ชาวบ้านร้อยละ 73.3 เห็นว่าคณะกรรมการชุมชนมีความจำเป็นต่อชุมชน ทำหน้าที่ดูแลรักษาความสะอาด ความปลอดภัยของชุมชน สร้างสรรค์ความเจริญให้กับชุมชน ดูแลท่อระบายน้ำและเครื่องดับเพลิง เป็นตัวแทนดูแลรักษาผลประโยชน์และพัฒนาชุมชน ชาวบ้านทราบดีว่าคณะกรรมการไม่จำเป็นต้องลงมือทำเองเพียงแต่เป็นผู้นำ ผู้ชี้แนะให้ชาวบ้านเท่านั้น

นอกจากนี้ ในส่วนของการเลือกบุคคลเข้ามาทำหน้าที่เป็นกรรมการชุมชน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเน้นที่ ความขยันและตั้งใจทำงานเพื่อชุมชน เสียสละและรับผิดชอบในงานที่ทำ ไม่หวังหรือแสวงหาผลประโยชน์สิ่งตอบแทนเพื่อตนเอง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีมนุษยสัมพันธ์ดี เข้ากับชาวบ้านได้ ไม่มีประวัติต่างปร้อยเรื่องการเงิน นับถือศาสนาอะไรก็ได้แต่ขอให้เป็นคนดีทำงานเก่ง

สุรพงษ์ ไสธนะเสถียร (2531) ทำการศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะทางสังคมของชาวไทยมุสลิมและการสนองตอบต่อรัฐบาล ในประเด็นของความเป็นกลุ่มเป็นก้อนอย่างเหนียวแน่นในกลุ่มของชาวมุสลิม พบว่า การจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ที่จริงแล้วการรวมกลุ่มอันเนื่องมาจากความปรองดองกันนั้นเป็นคำสอนของศาสนาอิสลาม รากฐานของความปรองดองคือความเมตตา เมื่อใดที่ขาดความปรองดอง ก็เสมือนหนึ่งการสูญเสียอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย ซึ่งมิผลทำให้ร่างกายทุกส่วนทุกข์ทรมานไปด้วย หลักการของศาสนาประการหนึ่งจึงสอนให้ชาวมุสลิมรวมกลุ่มรักใคร่กัน การจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ตามนโยบายของรัฐบาลไทย จึงทำได้ค่อนข้างสะดวกเนื่องจากเชื่ออำนวยการตามหลักการของศาสนา แต่เพราะเป้าหมายของการรวมกลุ่มแตกต่างกัน

ระหว่างเป้าหมายทางการเมืองกับเป้าหมายทางศาสนา จึงทำให้ชาวมุสลิมไม่ค่อยเห็นด้วยกับนโยบายการจัดตั้งกลุ่มในจำนวนที่ค่อนข้างมาก

การเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นความคิดที่เสียสละเพื่อชุมชนที่ไม่ใช่มาจากการจัดตั้ง มีกลุ่มคนมากกว่าที่มีลักษณะยอมรับการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ทั้งนี้การเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหลักการทางศาสนาในเรื่องการเสียสละ ดังนั้นชุมชนมุสลิมจะมีการประสานกันได้ดีภายในชุมชนมุสลิม อันเนื่องมาจากกระบวนการกล่อมเกลาสังคม และความเข้าใจต่อวัฒนธรรมอิสลามร่วมกัน ไม่ว่าจะในระดับครอบครัวหรือระดับสังคม จะมีส่วนช่วยทำให้ชุมชนมีคุณลักษณะสังคมที่ทันสมัย กระบวนการถ่ายทอดไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความทันสมัยยิ่งกระบวนการกล่อมเกลาสังคมมีค่านิยมที่ทันสมัยและเกี่ยวข้องกับรัฐบาลด้วยแล้วก็จะสนับสนุนคุณลักษณะสังคมที่ทันสมัยมากยิ่งขึ้น

การมีส่วนร่วมในชุมชน เป็นความร่วมมืออย่างสมัครใจในภารกิจของชุมชน การมีส่วนร่วมร่วมเป็นพื้นฐานที่จะลดความแปลกแยกลง ผู้นำชุมชนยอมรับว่าความร่วมมือร่วมใจด้วยความสมัครใจเป็นความจำเป็นในการทำงานให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย

ความเป็นผู้นำและการจงใจ ผู้นำของชาวมุสลิมที่สำคัญ ได้แก่ ผู้นำศาสนา ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำสังคม และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะบุคคลที่มีการศึกษาสูงจะมีแนวโน้มที่จะถูกยอมรับให้เป็นผู้นำของโครงสร้างส่วนต่าง ๆ ฉะนั้นผู้นำชุมชนจึงมีความสำคัญในสายตาของรัฐบาลในการเป็นสื่อกลางสำหรับสร้างความเข้าใจระหว่างรัฐบาลกับชาวมุสลิม ทั้งนี้เพราะผู้นำชุมชนมีความเชื่อมั่นในตนเองว่า สามารถเป็นผู้นำที่จะชักจูง หรือมีอิทธิพลต่อราษฎรให้มาร่วมงานได้เสมอ

ความช่วยเหลือระหว่างเพื่อนบ้าน โดยส่วนรวมนั้นไม่ได้แตกต่างกันโดยพื้นฐานใน 4 ประเด็นคือ ถึงอย่างไรก็ตามให้อันตรายเพื่อนบ้านด้วยการกระทำและคำพูด ให้การปฏิบัติที่ดีแก่เพื่อนบ้านเสมอ ให้เกื้อหนุนจุนเจือต่อกัน และให้เกียรติโดยมีความเคารพซึ่งกันและกัน ดังนั้นหลักปฏิบัติต่อเพื่อนบ้านค่อนข้างเด่นชัดในการเน้นความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะผู้นั้นจะนับถือศาสนาใดก็ตาม แม้ในหมู่นักชาวมุสลิมก็เชื่อมั่นในหลักการเช่นนั้นเป็นส่วนใหญ่